

:: जयतु श्री सरस्वती माता ::

नमो ब्रह्ममण्यदेवाय गोब्राह्मणहिताय च ।

जगद्धिताय कृष्णाय गोविन्दाय नमो नमः ॥

गुण-रत्नमाला

लेखक ओ प्रकाशक :-

पं० श्री जगन्नाथ उपाध्याय

गुरागाजी

यो पुस्तक अरुले छपाउन पाउने छैन

तृतीयवार २०००]

सम्बत् २००८

[मोल १२-००

गुण-रत्नमाला

चर्पट मज्जरी

भज नारायण ! भज नारायण ! भज नारायण ! सज्जन हो !
मर्नु छ निश्चय भोलि कि पर्सी यहि छ सहारा उस दिनको ।।

क्षण पल घरि दिन रात बिहाना,
घरि घरि नाम र भेष बिराना ।

काल जमाउँछ खेल तमाशा,
आयु घटे, तर घट्तिन 'आशा' ।। १ ।। भज नारा०

देह छ नाझो अपडा छैनन्;
अँजुली बाहिक भाँडा छैनन् ।

भिख गरि खान्छन् सुखमनि बस्छन्;
तर पनि आशैतिर मन लान्छन् ।। २ ।। भज नारा०

जब तक धनको लाउँछ धारो,
तब तक सबले मान्छ पियारो ।

वृद्ध हुँदा जब बल टुटि जाला;
बन्ला घरमै सबको हाला ।। ३ ।। भज नारा०

कति मुडिंदै छन् कति रँगिदै छन्;
कति लट्काका प्रेमि हुँदै छन् ।

तर छन् 'ज्ञान बिना' सब अन्धा;
 भुँडिमै ठिक्क छ सबको धन्धा ॥ ४ ॥ भज नारा०
 गीता अलिकति जो पढि लिन्छन्;
 अलिकति गङ्गाजल निलि लिन्छन्।
 प्रभुको पूजन जो जन गर्नन्
 किन ती यमका वशमा पर्नन् ॥ ५ ॥ भज नारा०
 देह विचारा गलिगो सारा;
 लौरो भो पर सर्न सहारा।
 केश फुलेका दाँत झरेका;
 सब छन् आशो तर्फ गिरेका ॥ ६ ॥ भज नारा०
 खेल्दै बितिगो बाल्य अवस्था,
 तरुणी तिर गो तरुणाऽवस्था।
 वृद्ध भएपछि चिन्ता लेला;
 हरिकन भजने कुन हो बेला ॥ ७ ॥ भज नारा०
 अनि पनि जन्मनु अनि पनि मर्नु;
 अनि पनि गर्भे तिर गै गर्नु।
 अब ता प्रभुजी पार लगाऊ;
 यो भवसागरबाट उठऊ ॥ ८ ॥ भज नारा०
 अनि उहि दिउँसो रात र हप्ता;
 पक्ष र तिथि ऋतु वार घुमन्ता।

मैह्य अयन र वर्ष उनै छन्;
आयु कतर्ने कैचि यिनै हुन् ॥ ९ ॥ भज नारा०

यौवन सकिंदा काम छ ठ्हा;
पानि सुकेपछि पोखरि झुट्या ।

धन सकियो त जहान बिराना;
तत्त्व बुझेपछि संसार छ दूना ॥ १० ॥ भज नारा०

हित मित सुत जन तन धन नारी,
गोठ र खेत पशू घर बारी ।

* सब यी जहिंका तहिं रहने छन्,
तिमिकन यमले खेंची लिनेछन् ॥ ११ ॥ भज नारा०

‡ कसले जगमा मकन पययो,
कति दिन बाँचु छ जानु कता हो ?

मनमा गुन यति बात गहीरो,
यो सब चक्ककि स्वप्न सरी हो ॥ १२ ॥ भज नारा०

विष्णु सहस्र र गीता गाऊ,
प्रभुका पदमा ध्यान लगाऊ ।

सज्जन सङ्गति तिर मन देऊ,
दुःखी जनको दुःख हरिलेऊ ॥ १३ ॥ भज नारा०

जब तक तनमा प्राण रहन्छन्,
तब तक घरमा सोधनि गर्छन् ।

(४)

प्राण गएपछि पत्नी डर्छे,
थर्यरि काम्दै पर पर सर्छे ॥ १४ ॥ भज नारा०
घञ्जल मनका वेग थमाऊ,
नश्वर सुखमा फस्न नजाऊ ।
काम र क्रोध लोभ हटाऊ,
ज्ञान र भक्ति विराग बढाऊ ॥ १५ ॥ भज नारा०
सुखका खातिर भोग गरिन्छन्,
भोग पछि पछि रोग भरिन्छन् ।
न त गरि खान्छन् न त मरि जान्छन्,
तर पनि पापैतिर मन लान्छन् ॥ १६ ॥ भज नारा०
गङ्गा-सागर काशी घुम्छन्,
स्नान र दान व्रत कति गर्छन् ।
ज्ञान विना सय जन्म गुजारुन्,
मुक्ति हुँदैन र बुद्धि सपारुन् ॥ १७ ॥ भज नारा०

दशावतार स्तुति

माछो कूर्म बँदेल बाघ बनिंदै कैले मगन्ते हुँदै,
क्रोधी जङ्गलि चोर झैं र कहिँ ता योगी खुनी झैं हुँदै ।
नाना रूप लिंदै, कलङ्क सहँदै भू-भार हर्दा छँदा,
हाम्रा यै मनभिन्न नै बसिरहुन् श्रीशेषशायी सदा ॥

कैल्यै दुःख कतै नहोस्, सबले राम्रो सुबाटो लिउन् ,
 बाँचुज्जेल सुखी रहेर पछिता छौता सरी भै रहुन् ।।
 भन्ने चिन्तन ली, रमा र निजको वैकुण्ठ छोडीकन ।
 नाना दुःख उठउने प्रभुजिमा लागोस हाम्रो मन ।।

मनुष्य-जन्म

डुब्दै गर्भ र कुम्भिपाकहरुमा हर्दम् सुभिण्डा मुख ।
 भोग्दै कीट-पतङ्ग-पक्षि-पशुका चौरासी लाखौं दुख ।।
 ऐल्हे बल्ल मनुष्य भैकन यहाँ जन्मी रहेछौं हरे !
 यस बेला पुरुषार्थ केहि नगरे पर्नेछ धोका भरे ।।

॥ यस शरीरले जे चितायो सो पाइन्छ ।।

श्रीनारायणको दया हुन नगै, सत्पुण्य धेरै नभै ,
 यस्तो मानिस देह यो जगत्तमा पाइन्न भाग्यै नभै ।
 श्रीचिन्तामणि झैं र कल्पतरु झैं श्रीकामदा धेनु झैं ,
 मन्यर्दा सुख हातलाउन पनि सक्नेछ यस्ले सधैं ।।

॥ हाम्रा इन्द्रियहरुमा विचित्र शक्ति छन् ।।

जिभ्रो कान र नाक लोचन त्वचा छन् पाँच बुद्धीन्द्रिय ,
 बोली हात र पाउ आदि यसमा छन् पाँच कर्मन्द्रिय ।
 जे-जे चित्त चिताउँछ प्रिय कुरा सो-सो तुरुन्तै पुरा ,
 गर्दैछन् सब यी दशेन्द्रिय भने क्या हो नपुग्दो कुरा ।।

॥ ऐश्वर्य को मूल पुरुषार्थ हो ॥

कर्मले गतिला, चलाख, रसिला छन् आज मानी धनी ।
योगी, सिद्ध सिपालु, शूर पनि छन् ती वीर नामी गुणी ॥
कर्मले, सुस्त्राज इन्द्र बनिए द्यौता बने कर्मले ।
सारालोक समाल्न शक्ति, झरिला कर्म गरींदा मिले ॥

॥ हाम्रा पुर्खा ॥

मान्धाता र भगीरथ, ध्रुव, नल, प्रह्लाद, कुन्तीसुत ।
विश्वामित्र, वसिष्ठ, लोमश, मनु, श्रीशन्तनू कश्यप ॥
कालीदास, अशोक, भोज, तुलसीदास प्रतापादिक ।
कर्मले अझ ती अजम्मरि सरी छन् नामले जीवित ॥

॥ उनका जति सामग्री हामीसित पनि छन् ॥

नौ मैह्यतक हामीझैँ उनी पनी त्यै गर्भ भित्रै थिए ,
हामी झैँ कलिका रुँदै धुरू-धुरू यै भूमिमा जन्मिए ।
हाम्रो झैँ उनको शरीर पनि हो उत्ती थिए इन्द्रिय ,
राम्रा कर्म गरेर किन्तु उनले पाए अनन्त श्रिय ॥

॥ उनको र हाम्रो समय पनि एक समान हो ॥

यस्तै थे उदयास्त घाम जुनको यस्तै तिथी वार थे ।
यस्तै साँझ बिहान रात दिन थे मैह्य ऋतु वर्ष थे ॥
निद्रा भोक तृषा यसै किसिमका पैले पनि लाग्दथे ।
यस्तै भित्र रहेर नै उनीहरू विद्वान् गुणी बन्दथे ॥

॥ उनलाई पनि खानु-लाउनु हाम्रो झैं पथ्यो ॥

जाडो घाम झरी बतास र हिलो धूलाहरूका पिर ।
निद्रा भोक तृषा सबै दुःख सहे सत्कर्मका खातिर ॥
तीभन्दा दुख हामिलाई पनि छन् छौं सर्वदा व्याकुल ।
केले हो उनका सरी तर हरे ! पायौंन राम्रो फल ॥

॥ उनका गुण ॥

विद्या भक्ति कला र शील शिपमा आजन्म संलग्न थे ।
ज्ञान, क्रोध र लोभ, मोह मदका अत्यन्त ती दूर थे ॥
धीरा थे सब वीर थे निपुण थे श्रद्धालु थे शूर थे ।
धोरै थे सब वीर थे निपुण थे श्रद्धालु थे शूर थे ॥

॥ ती गुण सिके हामी पनि उस्तै हुन सक्नेछौं ॥
नाती हौं उनका उसै रगतले तैयार हामी भयौं ।
पुर्खाकै कुल शील थाप्न उनकै सत्पुत्र भै जन्मियो ॥
उत्रै शक्ति छ हाप्तिमा पनि सखे ! उद्यम् गरेनौं तर ,
विद्या शील कला र धर्म गुणले खाली भयौं हे हर !

✽ अट्टाइस विद्याको महिमा ✽

विद्या यै नरको छ रूप भरिलो यै सम्झ गुप्ती धन , ,
विद्याले सुखभोग मिल्छ सहजै सुध्रिन्छ भित्री मन ।
विद्या हो परदेशमा हित सखा दर्बारमा पूजिने ,
यस्तो उत्तम रत्न लौ बटुल है ! पैसै बिना पाइने ॥

राम्रो पाछ न हारले मुकूटले न स्नानले फूलले ,
 न श्रीखण्ड सुगन्ध मालिश टिका साबून काकूलले ।
 साहे सुन्दर बन्नु पर्दछ भने बोली सिकौं संस्कृत ,
 विद्याले बढिजान्छ रूप सजिलै मिल्ला ठुलो इज्जत ॥

बाजूबन्द किरीट कुण्डल मणी ओँटी चुरा हारले ।
 भोटो कोट कमीज टोपि पगडी वास्कोट सुर्वालले ॥
 सारा देह सजाइ झल्-झल हुँदै जान्छौ सभामा जब ।
 बोलेनौ रसिलो उहाँ बसि, भने व्यर्थ हुने हो सब ॥

पैन्हुन् हार किरीट कुण्डल मणी ओँटी र सिक्री चुरा ,
 लाउन् कोट र बूट टोप लहंगा बूटा भरेका पुरा ।
 पाली केश लिई छडी घडि भिरी कस्तै घसुन् अत्तर ,
 बोल्ने ढङ्ग नभै सभा विच हरे ! के भो र नी सुन्दर ॥

विद्या सुत्र भनेर कान बनिए के गर्नु ती कुण्डल ?
 दानै गर्न भनेर हात बनिए, बाला भिरी के फल !
 जिब्रो पढन र मंत्र जप्न बनियो, न स्वादका खातिर ,
 यो चोला उपकार गर्न बनियो, श्रृङ्गारमा के छ र ?

अनौटो यो विद्या धन छ जगतैमा नमिलने ,
 दिंदा बढ्दै जाने कहिं पनि न बाँडे घटि हुने ।
 पछी नाना जन्मान्तर तक पनी साथ रहने ,
 अझै यस्तो दीधो धन किन छिटै हात नलिने ?

विपदमा हुनु धीर न आत्तिनु ,
 सुख हुँदा सब माथि दया लिनु।
 गनिनु बोल्न सिपालु सभा विच ,
 सुजन बन्नु परे यति चिह्न छ॥
 अलछ्याई नलिनु उँधी नरहनू निद्रा न धेरै लिनु।
 क्यै डेखी नडराउनु रिस कतै कैल्यै नउठ्ने हुनू॥
 धन्दा झट्पट छिन्नु फूर्ति रहनू जुम्सोपना छाड्दिनू ,
 विद्यामा धनमा पुरा हुनु परे यो बानि हर्दम् लिनु॥

आलस्यका दोष

हे आलस्य ! तँ कटि झट्ट पर जा लौ निस्किजा मण्टिजा ,
 ट्याक्कै टिक्न म दिन्न यो शरिरमा, जो काट्नु काटिस् मजा।
 मैले बल्ल चिन्हें तँलाई, तँ बडो लेथ्रो रछस् दुर्जन !
 तँले गर्नु गरिस् सबै बल हरिस् सारा बिगारिस् गुण॥
 हे लुम्रा ! अधि पढनमा लहसिंदा सान्हे थकेथें र पो ,
 मैन्हा भर बसि मेट् थकाइ त भनी मंजूर दिएँ टिक्न पां।
 तँले ता बबुरा ! सुटुक्क मन यो आफूतिरै तानिछस्।
 एकै मास् भरिमा खुसू खुसु टुला षड्यन्त्र पो गाँधिछस्॥
 पैल्हे ता मन यो थियो सुरसिलो आँटी छिटो नीडर ,
 तेरै सङ्गतिमा परेर अब भो लोते लुते काँतर॥
 पैले काम बडा-बडा कठिनका थाल्थ्यो र गथ्याँ पुरा ,
 ऐल्हे थाल्नु त के चिताउन पनी सक्तैन सानै कुरा॥

पैल्ले भाँग, बिड़ी, तमाखु, मदिरा, गाँजा, चिया, चूरट।
 चूना-सुती, अफीम, पान यिनको राख्दैन्थ्यो लट्पट॥
 हर्दम् अम्मलमै छ मस्त अब ता छाड्दैन् एकै छिन।
 ए आलस्य लुट ! तँ पाजिसित नै चुर्लुम्म डूब्यो मन॥

पैल्ले सागर वा हिमालय पनी जो नाघुँला भन्दथ्यो।
 ऐल्ले आँगनसम्म नाघ्नु परदा साथी गुहार्ने भयो॥
 जस्तो यो मुलुकै सुधान् अधि ता कम्मर कसेको थियो,
 देखी दुःस्थिति आज, धीर अधिको बन्धन् सबै फुस्कियो॥

धर्मात्मा कहलाउँला; धन पनी धेरै जमा पाउँला,
 बाँचुज्जेल सबै म सोख लिउँला, मुक्ति पछी पाउँला।
 यी चारै पुरुषार्थ सिद्ध गरूँला, भन्दै थियो यो मन,
 अल्छ्याई खलका परेर छलमा लाग्यो यसै घोट्लिन॥

जानुन संस्कृत बोलि बोल्न सबले यै मातृ-भाषा बनोस्,
 चौधै शास्त्र पुरा पढुन् द्विजहरू देशै उज्यालो बनोस्।
 यस्तो तज्जिज पार्न यत्न गरूँला भन्थ्यो अधी जो मन,
 ऐल्ले त्यै मन अलि भैकन हरे ! लाग्यो यसै लत्रन॥

हे आलस्य ! तँ पाजि जा पर छिटो सर्वस्व तैले हरिस्,
 उस्ता उत्तम सद्-विचार मनका तैले त बर्बाद् गरिस्।
 तँ छस् अलि तँ बस, निदा तँ दिउँसो, तँ पल्टि ए दुश्मन,
 लुग्रो आफू तँ छस् भनेर दुनियै लुग्रो बनीयोस् किन?

तैं पासा पनि खेल् ! तैं तास पनि खेल् तैं बुद्धिबल्लीर खेल् ,
 तैं खा भाङ, अफीम, दारु टुहुरा ! तैं मूर्ख कौडी धकेल् !
 तैं हेर नाटक, नाच, जादु, रमिता बोल्ली सिनेमा तैं हेर ,
 अर्कालाई बराल्नु छैन भतुआ ! जो गर्नु आफैं तैं गर ।।
 हे आलस्य ! तैं भागि जा पर-परै बैरी यहाँ आउनन् ;
 लेध्नु लेध्नु र थिल्लितो गरि-गरी तेरा करङ छामिनन् ।
 तैंले बस्नु जुवाडिमा, असतिमा क्रोधी छुचा चोरमा ,
 पागल नास्तिक डाकुमा र ठगमा हत्यारमा जारमा ।।
 हट् लुच्चा ! अब थउँ खालि गरिदे यो थउँमा बस्न ता ,
 आए आँट र फुर्ति जाँगर इलम् विश्वास उत्साहिता ।
 जम्ने छन् यस थउँमा अब यिनै उद्योगका लश्कर ,
 मिल्ने छैन तँलाई निश्चय बुझेस् रत्ती यहाँ आदर ।।
 ए नानी मन ! छाडिदे तैं पनि यो आलस्यको सङ्गति ,
 यस्ले नास्दछ आयु सम्पति मती प्रीति हुती सद्गति ।
 ठूला कार्य चिता अधर्म नचिता उद्योगले दिन् बिता ,
 आफ्नो सत्त्व फिँजा, प्रभूकन रिझा, सत्कर्म हर्दम् चिता ।।

प्रश्न उत्तर

त्याग्ने योग्य छ के ? कुकर्म कुमति दुःसङ्ग निन्दा रिस ।
 लीनै योग्य छ के ? भला सुजनको शिक्षा र विद्या यश ।।
 गर्ने योग्य छ के ? पिता र गुरुमा श्रद्धा र सत्सङ्गति ।
 दीनै योग्य छ के ? सुपात्रहरूमा विद्या मती सद्गति ।। १ ।।

क्या हो भूषण ? शील सत्य र मित्रे बोली र विद्या गुण ।
 क्या हो बन्धन ? वासना र ममता पत्नी र मैलो मन ॥
 क्या हो दुःख ? कुबुद्धि मूर्ख हुनु वा संसारमा लुब्धिनु ।
 क्या हो सौख्य ? विरक्त बन्नु परमात्मा चिन्नु शान्ति लिनु ॥ २ ॥

क्या हो पथ्य ? स्वधर्म, के नरक हो ? हर्दम् पराधीनता ।
 क्या हो दान ? नगर्नु लाभ यही हो, के दीन हो ? मूर्खता ॥
 क्या हो इज्जत ? क्यै नमाग्न कहिँगै, के हो निशा ? प्रेम हो ।
 क्या हो अमृत ? अर्ति, के छ विष झैं ? हेलाँ हुनू सन्तको ॥ ३ ॥

को हो सद्गुरु ? जो छ तत्त्व बुझने सत्मार्गमा लाउने ।
 को हो पण्डित ? सत्य वस्तु दुँढने सत्मार्ग पैल्याउने ॥
 को हो शूर ? नयाँ अगाडि तरुणी देखेर डग्डैन जो ।
 को हो वीर ? लडेर इन्द्रिय जिती मन्लाई पक्रन्छ जो ॥ ४ ॥

को हो डाकू ? यहाँ इनै विषय हुन्, को शत्रु ? आलस्य हो ।
 को वैहो ? हितका कुरा नसुनने, को वैद्य ? वैराग्य हो ॥
 को अन्धो ? धन जो बटुल्छ दुनियाँ चूसेर अन्यायले ।
 को कङ्गालि कहिन्छ ? आतुर सदा जो छन असन्तोषले ॥ ५ ॥

को ज्यूँदो छ ? अपार कीर्तिहरूले संसार जस्ले भरे ।
 को जागो छ ? सधैं सुखै सुख हुने सत्कर्म जस्ले गरे ॥
 को लाटो ? घतका कुरा बखतमा बोल्दै न जो शर्मले ।
 को हो मूर्ख ? निजै उँधैतिर सदा खाँदिन्छ जो कर्मले ॥ ६ ॥

छोरो कस्कन भन्नु ? आफ्नु कुलको उद्धार जसबाट छ ।
 को हुस्सू ? जननी पिता र गुरुमा जस्को अविश्वास छ ।।
 को हुन् शीतल चन्द्रमा सरि सदा ? भैमा यिनै सज्जन ।
 कस्को छुट्छ दुःख ? सक्छ जसले संसार छोडी दिन ।। ७ ।।
 कुन् काँढा मुटुभिन्न शूलसरि भै चस्कन्छ जन्मै भरि ?
 गुप्ती पाप गन्यो लुकी-लुकि भने त्यै हो सुहीरो सरि ।।
 केमा गर्नु सदा प्रयत्न नरले ? सत्सङ्गमा दानमा ।
 दीर्घायु हुनमा र तत्त्व लिनमा विद्या, कला सिक्नमा ।। ८ ।।
 केमा मात्र घृणा ? पराइ धनमा स्त्रीमा, छुचामा पनि ।
 के गुन्नू ? कति बाँचुँला, म कुन हुँ ? संसार के हो भनी ।।
 कसलाई जड भन्नु ? जो दिन यसै फाल्छन् निरुद्योगले ।
 को हो उल्लु ? सुकाउँछन् शरिर यो जस्ले वृथा शोकले ।। ९ ।।
 के सुन्नू ? उपदेश शास्त्रहरूका सुन्नू लगाई मन ।
 क्या हो चञ्चल पद्म-पत्र जल झै ? आयू जवानी धन ।।
 ख्याल राखीकन गर्नु काम कुन हो ? प्राणीहरूको भलो ।
 प्यारो के छ यहाँ ? बडो प्रिय सबैभन्दा यही प्राण हो ।। १० ।।
 क्या हो जानिनसक्नु ? नारि-जनको जानिन्न छट्टटूपन ।
 को हो चङ्ग ? ठगिन्न नारि-जनको छट्याइँले जो जन ।।
 को हो मित्र ? दिंदैन पापतिर जो कैल्यै कतै ठल्किनै ।
 कस्ले पाउँछ दानको फल ? लिंदैनन् दान जस्ले कुनै ।। ११ ।।
 प्राणै दीकन नै बुझाउँ तपनी बुझ्दै नबुझ्ने छ को ?
 मूर्ख, क्रोधि, कृतघ्न, पागल, अहङ्कारी र शोकायको ।

कस्ले सक्दछ पार्न आफ्नु वशमा सारा दुनियाँ कन ।
 जो छन् नम्र र साँचिला र मधुरो बोल्ने रसीला जन ॥ १२ ॥
 कुन् ठूलो डर हो ? 'मरिन्छ कि' भनी यौटै छ गान्हो डर ।
 के सत्-सङ्गति हो ? सधैं सुख दिने मैत्री बडाका घर ॥
 रोक्ने उन्नतिलाई के छ ? डर वा लज्जा अहङ्कार छन् ।
 कस्ले यो जगतै जित्यो ? सहन जो जस्तै पनी सक्तछन् ॥ १३ ॥
 कस्को पूजन गर्नु ? वेद-विधिका आचार जो थाम्दछन् ।
 घौताले पनि ढोग्न लायक छ को ? जस्मा दया धेर छन् ॥
 यत्रो भूतल यो छँदैछ त पनी बस्नू कहाँको निको ।
 बस्नू सज्जनका समीप अथवा होस् वास काशीजिको ॥ १४ ॥
 सान्धै चञ्चल के कुरो छ बिजुली झैं झुल्कि अस्ताउने ।
 छोटाका संग मित्रता र युवती छन् देखिने अल्पिने ॥
 को होलान् कुल शील लत्रन नदी थाम्ने कली कालमा ।
 हुन्छन् सत्पुरुषै कुलीन कलिमा चलछन् निजै चालमा ॥ १५ ॥
 कस्ता मालिकको छ कीर्ति सुकिलो ? जो छन् सहू सर्वदा ।
 बाटो लाग्नु कता ? कूलीन अधिका पुर्खा गएथे जता ॥
 कस्को शोक गरौं ? अनेक धन भै खोटी छ कज्जूस जो ।
 कस्को गर्नु बयान ? कस्ति धन भै बाँड्दैछ खाँदैछ जो ॥ १६ ॥
 कस्तोलाई पवित्र भन्नु ? मनले जो शुद्ध छन् भित्रका ।
 कस्तो व्यक्ति अधम् कहिन्छ ? जसका छैनन् इलम् डीकका ॥
 केले उम्रन लाग्छ मोक्ष बिरुवा ? सप्रन्छ कुन् चालले ।
 ज्ञानै हो बुझ बीज मोक्ष-रुखको, सप्रन्छ आचारले ॥ १७ ॥

यस्तो कुन् लहरो छ यो जगतमा जसले जगत् जेलियो ?
 तृष्णा यै लहरो छ सर्व दुनियाँ यस्ले जगत् जेलियो ॥
 श्रद्धा गर्नु सदा कहाँ हृदयले ? माता पिता देवमा ।
 राजा, ब्राह्मण, गाइ, सत्पुरुषमा, धार्मिकमा वेदमा ॥ १८ ॥
 कुन् हो दान ? अमोल खूशि मनले जो औसरैमा दियो ।
 के गर्दा हलुको भइन्छ ? कहिं गै माग्यो कि इज्जत गयो ॥
 कान्ता झैं गरि पाल्नु कस्कन यहाँ ? मैत्री करुणा कन ।
 निर्धामा करुणा रहनु सुजनमा मैत्री रहनु दिन्दिन ॥ १९ ॥
 कोदेखी हुनु दिक्क दिक्क मतिमान् संसार देखी भए ।
 केले तर्न सकिन्छ ? भक्ति रसले धेरै जना पार गए ॥
 साक्षात् देव अगाडि छनु कुन यहाँ ? माता पिता ब्राह्मण ।
 राजा वेद सती नदी गुरु बतास गौ घाम आगो जुन ॥ २० ॥
 केले दान सपार्छ ? भक्ति र मिठो बोली र सत्कारले ।
 केले ज्ञान विगार्छ ? 'छू म गतिलो' भन्ने अहङ्कारले ॥
 केले सम्पतिको सपार्छ महिमा ? सत्पात्रमा दानले ।
 केले दिन्छ चमक पराक्रममहाँ ? भक्ति क्षमा मानले ॥ २१ ॥
 यी प्रश्नोत्तरका सबै पदहरू कण्ठस्थ पारीलिनु ।
 सारा यी गुण अर्तिलाई मनमा साँचेर राखीलिनु ॥
 गर्ने गर्नु यहाँ भनेजति कुरा बन्नू गुणी सर्वदा ।
 यस्तै गर्दछ बित्ति दिन् दिन 'जगन्नाथ' प्रभूमा सदा ॥ २२ ॥

॥ ईश्वर-भरोसा भजन ॥

अयि यगदीश्वर ! विभु ! शिवशङ्कर !

करुणासागर ! शान्ति म पाऊँ !

प्रभुका चरण म शरण बनाऊँ,

प्रभुमै मन यो अचल गराऊँ ॥

-ध्रुवपद

तिमि हो ब्रह्मा विश्व-विधाता,

नारायण हो पालन कर्ता ।

तिमि हो आखिर सद्गति-दाता,

साम्ब-सदाशिव ! शान्ति म पाऊँ ॥ अयि जगदी०

धरणी भूधर जलधर धारा,

धाम बतास र सागर सारा ।

थलचर जलचर ग्रहगण तारा,

तिमि हो सबका शक्ति सहारा ॥ अयि जगदी०

दिनमणि तिमि भै दिवस बनायौ,

रजनीचर भै बीज फिजायौ ।

पृथिवी बनि सब चीज उब्जायौ,

बादल भैकन वृष्टि गरायौ ॥ अयि जगदी०

चीनी छ ऊखुमा, दूधमा घीऊ,

जसरी बोटविषे छन् बीऊ ।

उसरी त्रिभुवन जीवन स्वामी,

तिमि छौ सबमा अन्तरयामी ॥ अयि जगदी०

ब्रह्मलगायत भुसुना सम्म,
जति छ चराचर त्रिभुवन टम्म।
बीज र बिरुवा सरि समरूप,
सब छन् विभुके अंश-स्वरूप॥

ॐ

॥ सत्सङ्ग ॥

बुद्धि तिखो वचन सत्य र मान-वृद्धि,
चित्त-प्रसन्न र जगत्भरि शुद्ध कीर्ति।
पाप-प्रणाश हरिका पदमा प्रवृत्ति,
सत्सङ्गले कुन हुँदैन र कार्य सिद्धि॥

३९—सत्पुरुषका गुण

तृष्णा तोड, गर क्षमा, भज, हरी, बाटो बडाको धर,
साँचो बोल, नराख पाप मनमा, माया दुखीमा गर।
कीर्ति थाम, घमण्ड छोड, कुलको चाला समाल्ने गर,
मात्रे मानिसलाई मान र सखे ! मिला सधैं आदर॥

॥ दूला-दूला काम चिताऊ ॥

कैले सक्नु दुलो छ काम, भनि यो मान्दै नमात्रू डर,
पुग्छन् हेर हिंडीरहेर कमिला हज्जार कोसौं पर।
'थालौंला नि बखत् छँदैछ' भनि यो भाका नराख्ने गर,
पुग्दैनन् गरुडै पनी नउडि ता त्यै पाँच वित्ता पर॥

॥ विघ्नदेखि नडराऊ ॥

पर्ला विघ्न भनेर काम गतिला थाल्दै न नामर्दले,
पर्दा विघ्न चटक्क काम बिचमै छोड्दिन्छ कम्मर्दले ॥
बारम्बार कठोर विघ्नहरूले कस्तै दिउन् ठक्कर,
थालेको निज काम सिद्ध नगरी छोड्दै न शूरो नर ॥

॥ समुद्र मन्थन-थालेका काममा अटल रहूँ ॥
लागे सागर मथ्न जोर गरि जसै खल्खल् पसीना छुटे,
क्वैका छात्ति फुटे कम्फ कति टूटे, ठेला सबैका उठे।
त्यै बेला डुबिगो मधानि र पनी द्यौता डटेरै रहे,
उद्योगी जन कार्य सिद्ध नगरी हट्दै न कस्तै भए ॥
लागे उफ्न काल-कूट विषका धारा शिरैमा झरे,
द्यौता मूर्छित भै भकाभक गिरे, भैमा पसारा परे।
धेरै बेर पछी उठे कठिनले फेरी मथे सागर,
उद्योगी निज कामको फल नली हट्दै न कस्तै गर ॥
बज्रन्थे पहरा जती विपदका द्यौता उती मथ्दथे,
दीए रत्न समुद्रले तर यसै द्यौता कहाँ हट्दथे।
पाएनन् जब सम्म अमृत घडा गर्दै रहे मन्थन,
ताकेको फल मुट्ठी मित्र नपरी हट्दै न शूरो जन ॥

॥ कुलले ठूलो गराउँदै न, कामले गराउँदछ ॥
घडा नाथुको जन्म हो तैपनी ती,
तिनै लोकमा गाउँदैछन् अगस्ति।
कुलै भो ठूलो भन्नमा धाक के छ,
पुरुषार्थले नै गतिलो कहिन्छ ॥

॥ शुद्ध काम थाल, लोकसँग नडराऊ ॥

बदनामी नै गरुन् वा चतुर जनहरू नाम राम्रो फिजाउन्,
श्रीसम्पत्ती भरीयुन् घरमरि अथवा स्यात्त निधेर जाउन्।
ऐल्यै मर्नु परोस् वा युगपछि-मरियोस्, भैं फुटोस् वा पटक्क,
थालेको काम पूरा नगरिकन यसै वीर वस्तैन दुक्क ॥

॥ दुःख पन्यो भनेर नलत्र ! ॥

- ठूलो राख्छ विचार, थाम्छ कुलको इज्जत् सदा धीरले,
खोटो कर्म घिताउँदै न कहिल्यै दारिद्र्यका पीरले।
कस्तै वृद्ध रहोस् कती दुःख सहोस्, कस्तै गलोस् भोकले,
मत्ता हात्तितिरै चढाउँछ नजर खाँदै न घाँस बाधले ॥
- कस्तै दुःख परुन् उ लत्रन यसै धीरा काहाँ मान्दछन्।
आगोलाई तलै खसाल त पनी ज्वाला उँभै उठ्दछन्।
जाओस प्राण बरू स्वधर्म जसले छोड्दै न त्यै धन्य हो,
पर्ला तालु भनेर हेर हिउँले देहे गलाई दियो ॥

तेजिलो हुन सिक !...२

योँटे घाम उदाइ भूतल भरी खुट्टा घुमाई लिए,
योँटे सागरले तिने भुवनमा रत्नै फिजाई दिए,
योँटे काल उटेर प्राणी सबको सातो उडाई दियो,
तेजस्वी बन शक्तिमान् बन सदा, एक्लो हुँदा के भयो।

॥ मोटाई र लम्बाईभन्दा तेजै ठूलो हो ॥

सानै अंकुशका परेर वशमा हात्ती भरीया भए,
सान्दै सानु छ वज्र, तैपनि बडा पाहाड पैहा गए।
बत्ती सानु छ, तैपनि सब अँधीयारो कता गो कता,
मोटो लामु भएर के छ र सखे ! चाहिन्छ तेजस्विता ॥

१८-उद्योगी बन्-३

लेखेको जति भाग्यमा छ उति ता मिल्यै छ पक्का भनी।
उद्योगै सब छोड्दिने पुरुषको नाशिन्छ भाग्यै पनि ॥
तोरीमा तिलमा छ तेल, तर त्यो आफै कहाँ झर्छ र।
पेल्लैपर्छ बिना प्रयत्न मुखमै आएर के पर्छ र ?

॥ उद्योगैबाट भाग्य बन्दछ ॥

अघिल्ला जन्मैमा श्रम गरि जती पुण्य गरिए,
उनै यस जन्मैमा धन जन दिने भाग्य बनिए।
जती ऐले जन्मैभरि असल सत्कर्म गरिनन्,
यिनै दोस्त्रा जन्मैभरि सुख दिने भाग्य बनिनन् ॥

उद्योग गर्नु अनि कार्य पुरा बनिन्छ,

खाली मनोरथ गरी फल मिल्नु के छ।

पाउ म खान भनि सुस्त सुती रहेर,

पस्तैन आइ मुखमा मृग बाघ-नेर ॥

धर्म गर--८

न ध्यानै शिवको गरेर पछिको जञ्जाल मेटीदियो,
न स्नान व्रत दान तीर्थ जपले स्वर्गै पनी आर्जियो।
पौसाला पुल पाटिले न त यहीं नामै चलाई लियो,
यौटै क्यै पुरुषार्थ सिद्ध नगरी यो जन्म फालीदियो।

॥ उमेर छँदै होश गर ॥

चङ्गा चित्त छँदै उभेर रहँदै पैसा छँदै हातमा
व्याधीले नछुँदै र आयु रहँदै बर्गत् छँदै गाथमा।
आफ्नू श्रेय हुने पछी सुख हुने धन्धा छिनीहाल है,
आग्लागी घरमा भएपछि कुवा खन्दा हुनेछैन है॥

॥ उमेर बितेको चाल पाइँदैन ॥

आयु छिन्न हुँदैछ रात दिउँसो हप्ता र मंथना बनी,
थाहै हुन्न अनेक काम रहँदा वेला बितेको पनि।
देख्छौं जन्मनु मर्नु रुनु बुढिनु वैराग्य उब्जन्न तै,
के होला नि भरे ? कसोगरि कहाँ ? के भोग्नु पर्लानि है।

*

धर्मको फल

तेस्का खातिर अग्नि पानिसरि हो खोल्सोसरी सागर,
मेरु तोरिसरी, बँदेल मृगसरी, दासैसरी बाँदर।
बिच्छी फूलसरी, हलाहल पनि शर्वत्-सरी बन्दछ,
जो मानीस दयालु धार्मिकगुणी विद्वान् सहू शान्त छ॥

॥ स्वरूप, (जाति धर्म) नछोड़ ॥

‘ल्याऊँ स्वजाति सब पाँरू गरम्’ भनेर
 लागे तताउन ‘हिउँकन’ सूर्यवीर,
 आफ्नू स्वरूप तजि बाँचु त मर्नु नीको,
 भन्दै कुलीन ‘हिउँ वीर’ उहीं गलीगो ॥
 दन्की रहेछ बड़वाग्नि त तात्नु छैन,
 कत्ती मिलुन् हिमनदी त चिसो हुँदैन।
 देखिन्छ सागर सधैं भरि एकरूप
 छोड्दैन धीर सुख वा दुःखमा ‘स्वरूप’ ॥
 लाभ के हो ? भने सन्तको संगति।
 दुःख के हो ? भने मूर्ख को संगति।
 हानि के हो ? भने आयु बिताउनु,
 के चतुर्याउँ हो ? धर्म जोगाउनु ॥
 शूरो को ? जित्छ जो यी दसै इन्द्रिय,
 स्वास्नी को ? गर्दछे जो पतीको प्रिय।
 के छ सम्पत्ति, विद्या मुखैमा हुनु,
 जन्मको सार के ? धर्म जोगाउनु,

सत्यवादी वन-७

रोकेकै छ अझै हलाहल विष श्रीशम्भूले घाँटिमै,
 बोकेकै छ अझै धरातल पनी ती कूर्मले पीठमै।
 थामेकै छ समुद्रले उदरमा त्यो बाडवाग्नी पनि,
 पाल्छन् आफ्नू जवान भद्रजनले आखीरसम्मै पनि ॥

॥ पृथ्वी धाम्ने सात रत्न ॥

गाई, ब्राह्मण, वेद दानि र सती, निर्लोभि साँचा जन,
ब्रह्माले यहि सात रत्नहरूको पैली गरे सिर्जन।
सारा सृष्टि समाल्न भूमितलमा राखीदिए, प्रेमले,
धामिन्हेन् पृथिवी यिनै सुजनका सत्कर्म सत्-धर्मले ॥

॥ लिन र छोड्न योग्य सद्गुण र दुर्गुण ॥

छैनन् लोभ-समान दुर्गुण अरू चुक्ती ठूलो पाप हो,
साँचो बोल्नु यही ठूलो तपस हो, शुद्धी मनै तीर्थ हो।
विद्या नै धन हो, सखे ! जगतमा दुर्नाम यै मृत्यु हो,
कीर्ति हो गहना सुशील रहनु यै इष्ट वा मित्र हो ॥

॥ सत्यवादीहरूको क्यै उदाहरण ॥

रानी राजकुमार, आफू सहितै बेचे हरिश्चन्द्रले,
राजा विक्रम राज्यबाट धपिए एक्ला वनैवन् डुले।
घुम्थे पाण्डव द्रौपदी वनवनै साम्राज्य त्यागीकन,
अपिन्छन् सब सत्यवादिहरूले सर्वस्व आयु धन ॥

प्रतिज्ञा पाल !

सदा शान्ति आनन्द मन भित्र गर्ने,

दर्शे ती दिशामा लगी कीर्ति भर्ने।

यी यस्ती 'प्रतिज्ञा' कनै छ्याल राख।

वरु प्राण जाउन्, प्रतिज्ञा नपोख ॥

धनको मनको जहानको,
जति आनन्द छ नाम मानको।

सब जान्छ त दुःख मान्दिन,
तर आफ्नू म कबूल छोड्दिनँ॥

तेस्का खातीर सारा धन तृण सरि हो, रात घँसोसरी हो,
मेरू ढिस्कोसरी हो, जल थलसरि हो, सिन्धु खोलोसरी हो।
गर्मी छायासरी हो, वन घर सरि हो, भूमि आँग्नैसरी हो,
जस्तै यो काम गर्छु भनि वृढ मनमा सत्य संकल्प लीयो॥

१९-दुःखीको उपकार गर

आफ्नू हानि पनी सहेर अरुको गर्छन् भलो सन्तले,
आफ्नू हानि नपारि गर्छ अरुको उद्धार सामान्यले।
अर्कालाई बिगारि आफु बनिने यो राक्षसी काम हो,
व्यर्थै जो अरुलाई पिछ्छ उसको जान्दैन के नाम हो॥

॥ परोपकारको पाठ सूर्य भगवानसंग सिक ॥

बान्हे मास छ एक नास बलले आकाशमा पाँडनु,
बस्ने छैन दुसुक्क फुर्सद भने सुत्ने कुरे के हुनु।
कस्तो घोर ठिका सकारि भगवान् श्रीसूर्य कुद्दैछन,
अर्पन्छन् उपकारमा सुजनले आयु शरीर धन॥

माँग्नेलाई दिए दधीचि मुनिले आफ्नू शरीर पनि।
तीर्नेलोक समग्र राज्य दिनुभो राजा बलीले पनि॥
अर्पे कैटभले र फेरि मधुले भिक्षुकलाई शिर।
साटे नश्वर देहवाट उनले सत्कीर्ति नित्य स्थिर॥

मूलैबाट नमास्नु लाउनु पूँजी दोबर हुने डोरमा ।
 जेठैमा बिउने निलेर पछि लौ के खानु मंसीरमा ?
 थोरै सम्पत्तिमै फुरुक्क परि जो गर्देन उद्योग ता,
 यो ता तृप्त भयो भनी धन दिने छोड्छन् उता देवता ॥

॥ विद्युन्माला छन्द ॥

जस्तै यौटै चक्काले त्यो
 गाडी चल्लै सत्तैन ।
 उस्तै भाग्यै मात्रैले त्यो
 सम्पत्ति मिल्लै सत्तैन ॥

जो पैला जन्मको हो जप तप उपकार आदि उद्योग हाम्रो,
 त्यै ता यो जन्ममा भो धन र जन दिने दैव वा भाग्य राम्रो ।
 ऐलेनै वा भरे वा जति सुख लिनु हो सो पुरुषार्थबाट,
 पाईने हो भनी यो दृढ गरि मनमा गर्नु उद्योग आँट ॥

के आफ्नु देश अनि के छ बिरानु देश,
 जो आँटिलो छ उसलाइ सबै स्वदेश ।
 उत्साह जाँगर पराक्रमले डटेर,
 निर्धक्क भैं जहिँतहीं गरि खान्छ वीर ॥

॥ व्यवहारमा नभई नहुने गुण ॥

आफ्नामा सजिलो, दयालु अरुमा, छट्ठ छुचामा हुने,
 प्रेमी सज्जनमा, निसाफि नृपमा, विद्वानमा न्यूरने ।
 नारीमा चतुरा, बलिष्ठ रिपुमा, राख्ने बडामा क्षमा,
 जस्मा छन् यि कला उही जहिँ तहीं मानिन्छ संसारमा ॥

॥ उद्योगमा लागेको मानिस दुःखदेखि डराउँदैन ॥

कतै खाली भैमा कहिं पलंगमा सुत्छ सुखले,
कतै ढीँडो रोटी कहिं खिर मिटो खान्छ मजले।
कतै मैला थाडना कहिं छ पहिरन् दिव्य तनमा,
मनस्वी उद्योगी सुख र दुःख गन्दैन मनमा ॥

॥ लक्ष्मीको बास कहाँ हुन्छ ॥

बिना पैसै उक्ले कति शिखरमा मान धनका,
धनै धेरै भै भै कति बनिसके कौडि भरका।
जता उद्दिम् उत्साह बल छ उतै धाउँछ धन,
सुकेका जंगल्मा मृग सहज मान्दैन रहन ॥

॥ आफ्ना दुःख जहाँ तहाँ नपोख ॥

ए काकाकुल ! सावधान मनले यौटा कुरा सुन् यता,
आकाशै भरि मेघ छन् तर सबै छैनन् यकैनासका।
क्वै छन् पानि दिने नगर्जिकन नै क्वै गर्जने मात्र हुन्,
जो-जो पर्छ अगाडि त्यससित नरो जानेछ व्यर्थ वचन्
न सीता हरिन्धिन् न रामै सुरिन्धे,
न बाली शुलिन्ध्यो, न बाँदर झुमिन्धे।

॥ धक्का नलागि शक्ति प्रकट हुँदैन ॥

न सागर तरिन्ध्यो, न लंका जितिन्ध्यो,
न त्येसी अगुल्यो कहाँ अग्नि बल्थ्यो ॥

धनको सती

घस्कोस् इज्जत् रसातलूतिर, अझ तलगै घोटियोस् पाजि जात

फूटोस् खप्पर दयाको जप-तप पनि यी मन्टियुन् भीरबाट।
ऐल्यै लागोस् डढेलो यिनी गुणहरूमा, धन् मिले भो मलाई,
जस्का खातीर सारा गुणहरू पनि ती गर्दछन् हाई-हाई॥

उद्योग सिद्ध नभएमा सन्तोष मान-४

पत्नी शीलवती र पुत्र गुनिलो, मालीक हाँसीमुख,
प्रेमी मित्र र दाजु-भाइ सजिला, माता-पिता सम्मुख।
आम्दानी धनमा र घैन मनमा, कण्ठस्थ विद्या सदा,
राम्रो रूप, जहान मेल जुलको, पाइन्छ भाग्यै छँदा॥

लेखे आफ्नु ललाटमा धन अघी धेर-थोर जो दैवले,
त्यै मिल्नेछ सुमेरु माथि बस वा घरभित्र वा मोजले।
तस्मात् धीर रहू वृथा धनिकका साम्ने नझुक्ने गर,
कूवामै भर वा समुद्र पुग वा जल मिल्छ लौटै भर॥

वनैपिच्छे मिल्छन् सहज-सित मन्माफिक फल,
नदीपिच्छे वगदै छ हिउँ-सरिको शीतल जल।
विछ्यौनाका लागी बटुल कमला पात रुखका,
सहन्यौ दैलामा किन धनिकका गालि रिसका॥

यो पृथ्वी भरि अन्न फल्दछ जती सम्पूर्ण आफ्नै रहोस्
सारा भूतलको सुवर्ण जति हो आफ्नै खटन्मा रहोस्,
पृथ्वीभर जति नारी सुन्दरि हुनन् सारा ती आफ्नै हुनू,
यो मन् तैपनि तृप्त हुन्न नि सखे ! सम्झेर शान्तिलिनु॥

मूर्खलाई रिझाउन सकिंदैन

बालूमा बरु तेल खूब बलले पेले कतै आउला !
घर्का धाम घुसी-घुसी बरु कतै पीयास मेटायला !
मूसाको सिंग मीलला वरु कतै संसार घुम्ने गरे ।
प्राणै देऊ परन्तु मूर्ख कहिल्यै रिझ्दैन कस्तै गरे ॥

॥ मूर्खलाई उपदेश दिएको फल छैन ॥

गोहीको सुखमा पसीकन पनी सक्ला बरु निस्कन ।
पानी माथि कुदेर सागर तरी सक्ला वरु पार हुन ॥
जिस्यार्कन सर्प राख्न शिरमा सक्ला वरु कतै जन ।
सक्ने छैन परन्तु मूर्ख नरको मन्लाई सम्झाउन ॥

॥ मूर्खको ओखति छैन ॥

आगाको जल, घामको र जलको छाता लुगा शीतको,
तीखो अंकुश हात्तिको र लहुरो भैंसी गधा गोरुको ।
गर्मीको जल-वायु, मन्त्र विषको, बत्ती अँधीयारको,
सबको औषधि दैवले रचिदियो, विस्रै छ कि मूर्खको ?

॥ सज्जन र दुर्जन का चिह्न ॥

दोषैलाई गराइ सद्गुण सखे ! बोल्छन् गतीला जन,
अर्काका गुणलाई दूषित गरी फैलाउँछन् दुर्जन ।
नूनीलो जल मेघले लगि मिठो पारेर वर्षाउँछन्,
आलो दूध पियेर सर्पहरूले साक्षात् विषै पार्दछन् ॥

॥ दुष्टका लक्षण ॥

दया नगरनू कतै, झगड़िनु विना कारण ।
 पराया धन नारिमा रहनु लुब्ध भै यो मन ॥
 क्षमा नहुनु सन्तमा गरिबमा र आफन्तमा ।
 यि दुर्गुण दुडौं भने सकल मिल्दछन् दुष्टमा ॥

॥ नाना विषय (विद्युन्माला) ॥

लज्जा भापछि गहना के हो ? विद्या भापछि धन के हो ?
 कपटी जो हो सर्प उही हो, मतलबी बन्धु यही आगो हो ।
 क्रोध यही हो पक्का शत्रु, धर्म सबैको साथी हो ।
 माता सरिका ओखति छैनन् ; मित्र पतिव्रता पत्नी हो ॥

॥ आयु बढाउनेले यति आठ काम नगर्नु ॥

अलछी भै रहँदा पवित्र नहुँदा, आचार छाडी दिँदा ।
 जस्तो अन्न जहाँ-तहाँ जतिसुकै बेला मिलास् खाईँदा ॥
 अभ्याश श्रुति शास्त्रको नगरिँदा चिन्ता र सुर्ता लिँदा ।
 आयु घट्छ मिल्छ झट्पट सखे ! संसारबाटै विदा ॥

॥ काम, क्रोध र लोभलाई त्याग ॥

सुन्दरि जनका छल-जालमा,
 जो नर बेहिन पुग्दैनन् ।
 क्रोध ढढेलो दन्कन लाग्दा ;
 जो जन रन्कन लाग्दैनन् ॥

मधुरा मधुरा भोग मिलेमा,
जो नर पर-पर तर्किन्छन्।
उस्ता धीरा नरले सारा।
जगतै यशमा गरिदिन्छन्॥

॥ सम्मान ॥

मानै ब्राह्मण हो ! नखोज कहिल्यै यो मानदेखी डर।
यसलाई विष झैं घृणा गर, परै तर्केर बस्ने गर॥
अर्काको गर खूब मान मनितो, आफू नखोज्ने गर।
यस्तो गर्नु र झन् हुनेछ बढ्ता तिम्रो सधैं आदर॥

॥ सम्पत्ति सुख ॥

अब मन ! परमात्मा तर्फ फिर्का तँ बुद्धि,
धन धन भनि हिँड्ने छाडिदे यो कुबुद्धि।
उति धन मिलिगैगो कर्म तेरो जती थ्यो,
खुशि रह, किन थोरै कर्मले धेरै मिल्थ्यो॥
धनिक बनूँम ठूलो भै बसौंला तँ भन्लास्,
तर अहित छ यसमा लोक दोटै बिगार्लास्।
अधिक धन हुनेको दुर्दशा हेर्न जा न,
कति रछ डर शङ्का वैर चिन्ता हरान॥

तन, धन, सुत, दारा, बन्धु-बर्गादि सारा,
 कति दिन रहने हुन् ! को छ यस्को सहारा !
 कसरि किन म आएँ ! जानु पर्ने कता छ !
 कति चिज संग जाला ! यो सबै गुत्रुपर्छ ।।
 धन जन र जयानीमा भरोसा गरेर,
 'मम', 'मम' भनि गर्छस् के अहङ्कार धेर !
 यहिं वरिपरि घुम्छन् काल भोका शिकारी
 कहिं तैकन नखाउन् बाण हानेर मारी ।।
 असली घर छ अन्तै खालि रिक्तै छ ऐले,
 अब उस घरमा गै बस्नु पर्नेछ तैले ।
 उहिं पनि यहिकै झै भोक लाग्नेछ भाई !
 शिव ! शिव ! पछि खाने के छ तेरो कमाई ?

।। कान्ता वियोग वैराग्य ।।

यो संसार असार हो, बुझिसकेँ आफ्नू यहाँ के छ र !
 पत्नी, पुत्र, शरीर, सम्पति सबै छन् ईश्वरैका भर ।
 मेरोभन्नु वृथा छ कर्म गतिले चौरासिमा हुल्दछौं,
 मेरो यो यति हो भनेर विचमा व्यर्थै कतै झुल्दछौं ।।
 यस्ता जन्म बिते हुनन् अधि कति उद्योग भो हो कती !
 पत्नी, पुत्र, शरीर, दौलत भए जन्मैपिछेका कति !
 आफ्नै थै सब ती भने किन छुटे ऐले म यौटै किन !
 तस्मात् क्यै पनि छैन आफ्नू वशमा यै शोच रातीं दिन ।।

पश्चात्ताप ! (पछितो)

गरें वेदको पाठ हृदम् न मैले,
 न वेदोक्त सत्कर्म थामें क्रमैले।
 गरौंला गरौंला नि भन्दै म आएँ,
 बिना कामले आयु मैले गुमाएँ॥
 न वेदान्त वा धर्मका शास्त्र हेरें,
 बढाले भनेको न ता बात टेरें।
 न विद्या कमाएँ न भक्ति बढाएँ,
 बिना कामले आयु मैले गुमाएँ॥
 न निष्काम भै धर्ममा चित्तलाएँ,
 न कौनै कुरा देवतामा चढाएँ।
 न क्यै पाप चान्द्रायणैले घटाएँ,
 बिना कामले आयु मैले गुमाएँ॥
 न संसारमा सार वा दोष खोजें,
 न वैराग्य वा रागमा एक रोजें।
 न कान्ता न शान्ती कुनै हात लाएँ,
 बिना कामले आयु मैले गुमाएँ॥
 न सत्संगमा काल मैले बिताएँ,
 न एकान्तमा गै समाधी लगाएँ।
 न मन्लाई रोकेर भित्रै जमार्ये,
 बिना कामले आयु मैले गुमाएँ॥

न योगी महात्मा सँगै बस्न पाएँ,
 न सेवा गुरुको पुरा गर्न पाएँ।
 न माया हटाएँ न धर्म बचाएँ,
 बिना कामले आयु मैले गुमाएँ।
 न सुर्ता अहङ्कार चिन्ता धपाएँ,
 न शङ्का अहारीस लोभै घटाएँ।
 न यो चित्तका दोष सारा छुटाएँ,
 बिना कामले आयु मैले गुमाएँ॥
 न माता पितालाई आनन्द पारें,
 न पूर्खा अधीका सबैलाई तारें,
 न मै तीर्थमा बस्न हर्बम् रुचाएँ,
 जगन्नाथ ! हा ! आज पो होश पाएँ।

✽

१४६-तत्त्व विचार

हे नारायण ! विश्वरूप ! भगवन् ! आनन्दका मालिक,
 चौधै लोक सदा प्रकाश गर्ने प्रह्लाण्डमा व्यापक !
 नित्य ज्ञाननिधे ! सनातन ! हरे ! श्रीशेषशायिन् बिभो,
 हाम्रा दण्डवत प्रणाम कृपया स्वीकार गर्नास् प्रभो !
 चारै वेद जुटी बयान उसको गछौं भनी मै हटे,
 रत्ती अन्त नपाइ रूप गुणको लाटा सरी मै हटे।

ब्रह्मा, शेष गणेशका पनि जहाँ बोली भए बेपता,
हामी मानिसले बयान गरनु यो ता कता हो कता ।।

।। परमेश्वर सेवा ।।

यस्तै नै हुनुहुन्छ तैपनि जती वेदादि विद्या यि छन्,
अभ्यास स्तुति, भक्ति, कीर्तन सदा गर्दैरहूँ भन्दछु ।
तस्मात् कीर्तनले तथा मननले अभ्यासले वर्णन,
लागी गर्न, डटो, पछाडी नहटो हामी पनि दी मन ।।

।। वैराग्य नभई-मुक्ति पाईदैन ।।

ज्ञानी खूब बनोस, भक्ति रसमा डूबोस भित्रै तक,
अभ्यास श्रमले गरौस नचुकी एकाग्र भै भरसक ।
वैराग्य-व्रत तीव्र छैन त भने कस्तै गरे ता पनी,
मिल्दैनन् अधिकार मुक्ति-सुखका कच्चै रहन्छन् तिनी ।।
मुक्तिका छन तीन साधन, यिनैलाई हत्याई लिनु ।
'आत्मा चित्र' र 'भक्ति गर्नु' मनमा-वैराग्य तीखो हुनु ।
हीरा, हार मणी र दिव्य-रमणी, साम्राज्य मिल्दा पनि,
सम्झन्छन् अति तुच्छ जो बुझ उनै वैराग्यका हुन् धनी ।।

।। तृष्णा र ममता अनि अहंता ।।

'मेरो यो' भनिने अनी 'म' भनिने जे जे छ संसारमा,
फोस्रो यो सब हो क्षणैभरि छ यो क्यै छैन आखीरमा ।।
तृष्णा जो यिन चीजमा छ गहिरो, पासो उही सम्झनु,
त्यो पासो नछिनाइ शान्ति सुखका आशा वृथा हो लिनु ।।

हाम्रो शरीर कस्तो हो ?...३३

केले यो बनियो शरीर यसमा के शील वा सार छ ?
यसमा आफ्नु खट्न् छ छैन ? यसले के लाभ मिल्ने रछ !
सारा यी विषयादिको र यसको सम्बन्ध कस्तो रछ !
यस्तै खुब विचार हरदम गरे तृष्णा यसै गल्दछ ॥

❀ यो शरीर केले बनेको हो ? ❀

नारीमा ऋतुकाल बाद नरको सम्भोग लीदा हुँदा ।
निस्केका रज वीर्यबाट बनियो क्यै कालमा बुद्बुदा ॥
फेरी मासु नसा गिदी रगतको डल्लो हुँदै जन्मगो ।
जीवात्मा उस भिन्न कर्मवशले घुस्नेर देही भयो ॥

॥ गर्भवासका क्लेश ॥

माताका अति साँगुरो उदरमा यो जीव गै ठेलिनु ।
विष्टा मूत्र खकारमा गुँडुलिदै साल्नालले जेलिनु ॥
हृदम् पिल्सिनु पेटका उखुमले कीरादिले टोकिनु ।
नौ मैस्नातक घोर कष्ट सहँदै त्यै गर्भमा रोकिनु ॥

॥ जन्मने बेलाका क्लेश ॥

यस्तै दुःख सहेर बल्ल जब भो पैदा हुने कालमा,
तेछो भो यदि जन्मदा शिशु भने मिला महाकालमा ।
धुराले उहिँ रेटि रेटि टुकुरा पारेर तान्नु परे,
त्यो बेला उस जीवको दुःख वहाँ को भन्नसक्ने हरे !

॥ पैदा हुँदाका क्लेश ॥

भैगो जन्म सिधै भने पनि यसै त्यो साँगुरो योनिमा,
पर्दा छिर्नु प्रसूति-वायु बलले धक्याउँछन् जोर्निमा ।

धक्का कोमल देहमा परन गै जो क्लेश होला वहाँ,
सक्ला को र बयान गर्न उसको फर्केर आई यहाँ !

॥ जन्मीसकेपछि ता सुख हुनुपर्ने ॥

आयो बाहिर बल्ल बल्ल र पनी यो घोर संसारमा ।
आधि व्याधि वियोग शोक झगडाका पर्नगो धारमा ॥
आफनामा अनि आफूमा जति विपत् दारिद्र्य पर्दा यहाँ,
भोग्नु संझट पर्छ ती दुःख सबै भन्दा सकिन्छन् कहाँ !

॥ योनिहरू ८४ लाख प्रकारका हुन्छन् ॥

यो संसार अपार सागर हुँदा गाह्रो छ पारै हुन,
नाना योनि मनुष्य पंछि पशुका चौरासी लाखै छन,
आफ्नै कर्म त आफ्नै बन्धन हुँदा यो जीव लज्जाउँदो,
हर्दम् क्लेश सहेर योनिहरूमा घुम्दो छ हुल्दो छँदो ॥

॥ ८४ लाख योनिमा मनुष्य जन्म नै उत्तम हो ॥
योटे मानिस देह नै छ बढिया चौरासी लाखौं बिच,
यो भन्दा पनि धन्य उच्च कुल हो आचार झन् मुख्य छ ।
त्यो हो झन् बढिया विचार छ जहाँ, झन् धन्य विद्वान् कुल,
सान्छै उत्तम ता छ वेद पढने आचारवान्को कुल ॥

॥ मनुष्य-जन्मको प्रयोजन ज्ञान सिक्नु हो ॥ ॥

पायोस् उच्च कुलीन देह त पनि आत्मा अनात्माकन,
चिन्ने यत्न र देहको क्षणिकता जान्दैन हो जो जन ।
कस्तै त्यो घतुरो शिपालु गुनिलो विद्वान् भनीयोस् तर,
व्यर्थ आयु वितेर जान्छ उसको रोला पछि धर्-धर ॥

॥ आयु साहै महंगो छ ॥

नाना कोटी असर्फि लीकन कतै कस्तै दुढौं तापनि,
एकै नै छिन वा पलाभरि पनि यो आयु पाइन्न नी।
यस्तो हाय ! अमोल आयु यसरी सारा व्यर्थै गो भने,
भोभन्दा अति हानि यो जगतमा हा हा ! अरु के हुने ?

॥ यो आत्मा पशु योनितिर गयो भने ॥

आत्मा देह विना रहन्न नरको यो देह छिन्नै हुँदा,
गैगो ली पशु देहमै यदि भने सर्वस्वकै भो विदा।
आफ्नू देह समाल्न छैन पशुको सामर्थ्य रत्तीभर,
गर्ला के परमार्थ साधन ह्ये ! रोला सधैं धर-धर ॥

॥ पशुहरूका क्लेश ॥

घोडा हात्ती र ऊँट गोरु, गदहा, राँगाहरू जान्चर,
भारीले थिचिएर भोक र तृषा खप्ते रुँदै धर्-धर !
जाडो घाम झरी बतास र हिलो धूलो र बालू बीच,
घस्रन्छन् दिन-रात मार पिटिँदै बोल्ने न सामर्थ्य छ।

॥ शरीरको स्वरूप ॥

हड्डीका टुकुरा रसाइ रसले जोर्नी नसाले कसी,
मासुले उहिमाथि लिप्सि उसमा मासी र बोसो घसी,
तेसैमा गिदि, रक्त, वीर्य छिटियो त्यै राश यो देहहो,
चाट्लान् काग कुकूरले भनि उही छाला मढेको छ यो ॥

॥ के यो देह चोखो हो ॥

आँखा कान र नाकबाट मुख वा लिंगा गुदाबाट वा,
चिप्रा कानगुजी सिंघान कफ वा विष्टा र मूत्रादि वा।

झर्दा बाहिर खूब मान्दछ घृणा चौपट्ट चोखो बनी,
 के होला यस देह भित्र भनि यो सोछ्छैन कैल्हे पनि ।
 बाटामा कहिं हाडको छ टुकुरो सो देखिदैमा पनि,
 ठाढैबाट हटेर जान्छ डरले त्यो छोइएला भनी !
 आफ्नै देह हजार हडिहरूले हर्दम् छ ढाकीयको,
 त्यो देख्छैन विचार छैन, किन हो यो बुद्धि लाठीयको ?
 बिष्टा मूत्र गिदी र लादि रजले भित्री चकम्यूर छ,
 गोडाको नडदेखि केश तक नै दुर्गन्ध भरपूर छ ।
 घस्र्छन् बाहिर चन्दनादि अगरु कर्पूर वा अत्तर,
 भिर्छन् कोट घड़ी छड़ी र पगड़ी बन्छन् सफा सुन्दर ।
 जो स्वाभाविक दोष देहभरि छन् भित्रै तथा बाहिर,
 ती साराकन राख्छन् जनतले छोपेर घारैतिर ।
 अस्वाभाविक बाहिरी र नकली तानेर केही गुण,
 ठूलो हूँ 'म' भनी गजक्क परने ती मूर्ख वा सज्जन ? ।।
 उब्ज्यो घाउ शरीरमा यदि कहीं धोएन तीनै दिन,
 स्याउँ स्याउँ किरा अनेक मसिना गिज्विज्ज ऊब्जनछन ।
 निस्केला उसबाट गन्ध सडिलो नाकै उजारी दिने,
 यस्तो हाय कफल्ल देह कति हो यो लोकमा थामिने !

।। शरीरको क्षणिकता ।।

अस्ती बीस तले ऊँचा महलका त्यो पुष्पशय्या महों,
 नाना भोग मजा उड़ाइ सुतने त्यै देइ हो लौ वहाँ !
 ऐल्हे हेर उही शरीर छ चितामाथी सुतेको बरा,
 आगो दन्दन दन्कियो डढिसके गोडा गली पाखुरा ।।

जो सिंहासनमा सुशोभित हुँदा देखेर सारा जन,
मान्छे हेरिरहुँ भनेसरि सधैं आँखा नचिम्लीकन ।
ऐल्हे देह उही छ काल-बलले भैमा पसारा हुँदा,
चिम्लन्छन् दुइ नेत्र हेर्न नसकी त्यै देहको दुर्दशा !

॥ देह र जीवात्माको भेद ॥

यस्तो नाश हुने महामलिन हा ! निःसारको देह यो,
नाना कर्म समाल्न सकछ उसको सत्ता हुनाले अहो !
उस्ता सत्य अनन्त शुद्ध परमात्मालाई बिर्सीकन,
व्यर्थ नश्वर देहलाई 'म'-अहं, भन्दै भटारिन्छन ॥

॥ देहमा ममता गर्नु व्यर्थ हो ॥

आत्मा सत् अनि चित्स्यरूप र परं आनन्दरूपी कहाँ,
मासु हाड र रक्तले बनिएका यो देह मूढो कहाँ ?
यस्तो देह र जीवमा फरक जो जानेर शर्माउला,
त्यो ज्ञानी किन देहमाथि 'म-अहं' को बुद्धि गर्ला भला !

॥ यो शरीर के हो त ॥

हिजोको त्यै गोलो विषय-मलको जलजल हिलो,
विधाताको टेया मिलि टडिगो देह झरिलो !
सुसारा के गर्नु ? किन दिन गुजार्नु ? पुतलि यो,
विधाताको नाता वहिँ टुटिगयो या ठलिदियो !!

प्र० १७५

विषय विचार

पत्नी-५

मिली भोली-भाली युवती कहिँ काली पनि भने,
नराम्री भै पत्नी भनी हृदयमा चोट रहने !

मिलीगी लौ रात्री घटकमटके नै पनि भने,
 अरुले पो आफ्ना वश गरिलिनन् की डर हुने ।।
 झरीली झडकीली हरिण-नयना चन्द्रवदना,
 सदा रात्री नारी तिर नजर दिन्छन् सब जना !
 कमारा भीकाराहरू र अरु ती दाँतर पनि,
 रसीला लुब्धला नजर गरि हेर्छन् अधि अनि ।
 उता उस्तै दिन्छन् पुरुष तरुणी तर्फ नजर,
 यता उस्तै नारी पनि मन भटार्छन् चर-पर ।
 निजी लोग्ने भन्दा तरुण बलियो सुन्दर नर,
 मिलेमा गर्दा हुन्, कति कति मनैबाट रहर !
 सुरुपा नारीका पतिहरू यिनै झञ्झट परी,
 सधैं दुब्लै हुन्छन्, मनमन कुठिन्छन् घरि-घरी !
 अनेकौं कौवाका झपट बिचको मासु टुकुरा,
 लिएको कौवा झैं सुख रति पनी छैन बिचरा !
 बिढंगे गल्ड्याङ्ग्री जडमति हुनाले पनि कतै,
 हुकूम नाघी लागी अरुतिर भने जिद्दी बनिदै !
 त्यसैले भो शंका पर-पुरुषको क्यै गरि भने,
 उही शत्रु भै गे सुख युवतिमा ख्यै र मिलने ?

प्र० १८०

पुत्र ८

रत्ती छैन अपुत्रको गति भनी जो वेदको बोलि हो,
 पुत्रेष्टीहरू यज्ञ गर्न उसले उत्साह पो गर्दियो ।

लोकै छैन कुनै अपुत्रहरूको यो सम्झनू व्यर्थ छ,
 हेरौं लौ कुन लोक खातिर यहाँ भो पुत्र आवश्यक ?
 दिन्छन् मुक्ति भनी भने जति यहाँ छन् पुत्रवाला जन,
 सारा मुक्त हुनन् त फेरि कसरी संसार होला भन ?
 पुत्रले यदि मुक्ति मिल्दछ भने टण्टा हजारौं किन,
 पथ्या गर्न अनात्म आत्म यिनको छुट्याउने साधन ।।
 पाउन्नन् यहि लोक पुत्र नहुँदा भन्छौ भने हेरन,
 आए ती कसरी यहाँ जति जना ऐले अपुत्रा छन ।
 औरै लोक छ पुत्रबाट मिलने भन्छौ भने यो भन,
 नाना यज्ञ र तीर्थ होमहरू यी व्यर्थ बनीए किन ?
 गर्छन् विह्वल भै मनो-वचनले सन्तानको चिन्तन ।
 जन्मन्छन् जब पुत्र त्यै बखतमा माता-पितामा हरे,
 रोगी हुन्छ कि नानि मर्छ कि भनी चिन्ता गहिरो परे ?
 बाँचे तापनि शीलवान् र मतिमान् ज्ञानी भए ता निको,
 के जात्रु तर बानि लिन्छ कि कतै नीचा र अज्ञानिको ।
 भइजाहा पट-मूर्ख वा पतित वा क्रोधी छुचो हुन्छ वा,
 चुक्लीखोर कि चोर जार अथवा जूवाडी भैजान्छ वा ।
 जन्मन्छन् कति पुत्र ता शिव हरे ! अत्यन्त नीचा पनि,
 घाँडे बाबु मरोस र मालिक बनीं सम्पत्तिको मै भनी ।
 आमा-बाबु र दाजु-भाइ सबको हत्या पनि गर्दछन्,
 खेदै खेद छ पुत्रबाट शिव हा खेदै हुँदै मर्दछन् ।
 इच्छामाफिक शीलवान् र गुणवान् शूरा शिपालू भला,
 जन्मन्छन् कहिं कोहि औसर कसैका कोखमा साँचिला ।

यस्ता पुत्र पनी भए यदि कहीं रोगी कि अल्पायु वा,
 निःसन्तान भए भने पनि सधैं खेदै हुने हो अहा !!
 छोरोबाट छ सौख्य सत्गति भनी भन्नू कसोरी अब ?
 निःसन्तान मनुष्य गै नरकमै पर्नन् कसोरी सब ?
 तस्मात् तर्क वितर्क युक्तिहरूले विद्वान् जसो भन्दछन्,
 उस्तै भक्ति सुकर्म साधि मतिमान् संसार पार् तर्दछन् ।।

१....नाता पक्ष !

पिता माता मामा दिदि बहिनी भाई र भतिजा,
 फुपू सानीमा ओ जति-जति छ नाता अरु निजा ।
 बट्वा बाटामा मिलि छिन भरी एक सँगमा,
 बसी छुट्टीए झैं अलिक दिनका छन् जगतमा ।

२....इष्ट मित्र !

विधाता भै दाता धन र जनले पूर्ण रहँदा,
 सधैं खन्खाँचामा मदत धनले गर्न सकिँदा ।
 अनेकौं जुट्नेछन् हित मित हुँदै भक्त बनिदै,
 विपद्मा सारा ती पर-पर हुनन् दुश्मन हुँदै ।।
 दिनी खान्धे प्यँधे घर पनि वसार्थे जब तक ।
 हहाँ ज्यू ! ज्यू ! हो ! हो ! भनि-भनि झुमिन्थे तब तक ।।
 वसार्दामा एकै दुइ यति कतै छाक, बिरिनन्,
 उतीमा ती निन्दा गरि-गरि रिसाएर घुमनन् !

३-धन दौलत

सैंधें भर्दा भर्दें पनि नभरिने पेट छ संगै,
 यसैका निम्तीमा धन बढुलने चित्त हुन गै !
 कती डाँडा-काँडा वन र पहरा टापु कुदिने,
 कतै कानू कौड़ी पनि नमिलदा हिस्स परिने !
 मिलिजाला धेरै धन तपनि आराम लिन ता,
 उनै पत्नी छोरा अरु अधि सरेकै छन यता ।
 उता घोरी डाका सित र अधिकारीसित डर,
 वृथै गर्छन् तस्मात् धनतिर पनी उद्यम नर ?
 परुन् मुद्दा माम्ला विषव भनि बुक्ने त कति छन्;
 कतै नाध्यो कानून कि भनि बुँदेका कति हुनन् ?
 खुडा खन्ती भाला भिरि-भिरि घुमेका त कति छन् ?
 धनै भो भन्दैमा पनि सुख कहाँ के रछ र झन् ?
 सुना, चाँदी, हीरा, मणि र गहना, रत्न, रमणी
 विमान् म्याना, घोडा, रथ, गज र जहाज तरणी ।
 निजा पार्दा अन्याय यदि कहिँ भै पाप टहरे,
 मजा ऐले थोरै छ, तर दुःख दुष्पार छ भरे ।।

।। राज्य लाभका सुख दुख ।।

न घेरुन् बैरीले, मकन रणमा हार्नु नपरोस्,
 यता सेना मन्त्री तनयतिर षड्यन्त्र नरहोस् ।।
 कुनै हत्याराका म तिर विष वा शस्त्र नपरुन्,
 यिनै हर्दम् चिन्तार्णव बिच हुबेका नृपति छन् ।।

बैरीले छोटछन् वा कहिं-कहिं बिचमा हार पो हुन्छ की वा,
 आफ्नै भाई भतीजाहरू मिलिकन षड्यन्त्र पो रचछन् वा ?
 खानेप्युने कुरामा बिष मिसि कि दिनन् शस्त्र पो छोड्दछन् वा ?
 यस्तै शंका र सुर्ता छन यदि मनमा सोख खोजी कहाँ वा ?

४-मनको दुर्गति

तृष्णा लवस्तरि पिशाचिनिमा फैसेर,
 यो चित्त आज छ पिशाच समाछ हेर !
 हाँस्ते छ, लाग्छ रुन्, फेरि दगुछ दूर,
 कैले खुशी छ छिनमा रिसले छ चूर !
 ऐले छ, शान्त तर दुष्ट बनिन्छ चट्ट,
 गर्दछ गालि, छिनमै स्तुति गर्छ झट्ट।
 कैले अहारिस गरी रिसले भनेर,
 आफै मपाई बनि पर्छ गजक्क हेर !!
 यी क्रोध लोभ मद मत्सर मोह दम्भ,
 ये चित्तकै वरिपरि सब भै झुम्प !
 धेरै कुकुर जुटि मासु लुछे समान,
 तान्छन् अनेक तिरबाट गरी हरान !
 तस्मात् विचार गहिरो गर बार-बार,
 बैराग्य तीव्र मनमित्र लगी घुसार।
 यो चित्तका पछि नलाग र टेर्न छोड,
 यस्तै गरेर मनका सब वृत्ति तोड ॥

३-विषय पन्साउने उपाय

पानीका लहरी यिनै विषय हुन् संसार हो सागर,
नाऊ यै नर-देहको, छ यसमा जीवात्म यात्राघर ।
अन्धाधुन्द बढेर कर्म हुरिले हुत्येर चारै तिर,
नाऊ ठल्पलिंदैछ जोर सितले बग्देल उल्टैतिर ॥

॥ नाउ हुन्न आँटघो ॥

नौ छन् इन्द्रिय नाम छिद्र यसमा, माझी निजै जीव छ,
सान्ने अलिछ छ ती पुवाल नधुनी हरदम् खुलै राख्छ ।
नौबोटै छिडबाट पानि भरिन्दा नाऊ जसै हुन्छ,
यै संसार-समुद्रका भुँवरिमा आत्मा उँधै झर्दछ ॥

॥ नहुन्ने उपाय ॥

धूत्र इन्द्रिय छिद्र, ती विषयका थोपा हटुन् बाहिर,
नीका झट्ट हलौं भएर सजिलै तार्ने छ पारी तिर ।
सारा इन्द्रिय रोकि आफ्नु वशमा जो राख्छ सो तर्दछ,
दोस्रो छैन उपाय केहि कहि गै, यै मुख्य कर्तव्य छ,

प्र० २००

इन्द्रिय वश गर्ने उपाय

योटे इन्द्रियका पनी वश परी प्राणी फसेकै छन,
सारा इन्द्रिय तृप्त गर्न सुरिने के पाउनन् उम्कन ?
माछा पर्दछ मासुको रस लिंदै मल्लाहका जालमा,
पर्दछन् सुख-लोभले नरहरू त्यै कालमा नेलमा ॥

आधा देह छ सर्पले निलियको त्यो भ्यागुतो तै पनी,
 झींगा निल्वछ सासले छिचि-छिची आनन्द भोगों भनी।
 तेस्तै मृत्यु छ सामुमा, तर पनी मानीस अन्धा सरी,
 नाना भोग विलासकै विषयमा घुलुम्म छन् हरघरी !!
 आँखाले गर तीर्थको र हरिको सत्-शास्त्रको दर्शन,
 फोस्रो चीज अनेक हेरिकन यी आँखा बिगाछौं किन ?
 हेर्ने मात्र छ, केहि काम उसले सप्रत्र है आखिर,
 व्यर्थ पाप बढ्छुले के छर सखे ! यो चित्त राख स्थिर ।।
 चोखो भै सुन कानले हरि-कथा, निन्दा नसुत्रे गर,
 चुक्लीखोर नेपाल ! बात-उनको सुन्दै नसुत्रे गर,
 निन्दाले न त मर्छ शत्रु, न सखे ! क्यै लाभ आफ्नै हुने,
 व्यर्थ हो किन कान दूषित गरौं पापिष्ट भै जाकिने !
 जिभ्राले पढ वेदशास्त्र र सधैं नै बोल नारायण,
 बोल्छौ व्यर्थ परापवाद र झुटो गाली र निन्दा किन ?
 अर्काको यशले न हानि छ कतै, आफू न क्यै पाउला ?
 जिभ्रो पारि अशुद्ध पाप बिरुवा रोपेर के खाउला ?
 ऐले इन्द्रियका र यी विषयका संयोग वा भोगमा,
 जो आनन्द रहन्छ सो क्षणिक हो सिद्धिन्छ तत्कालमा।
 त्यो संयोग छुटी वियोग हुनगै जो दुःख उब्जन्छन्,
 ती जन्मैभरि छातिभिन्न मुटुमा काँडा घुसारिन्छन।
 गैह्रो राख विचार ! हेर यिनमा के छोड्ने ? के लिने ?
 पक्का लाभ दिघो ठहर्छ कुनमा ? के हो सधैं चाहिने ?
 थोरै नै सुख छोडिवा हुँदि उता नाशिन्छ सारा दुख !
 थोरै दुःख बरु सहेर मतिमान् लिन्छन् अनेकौं सुख !

मन रोवने उपाय

पानी भुलभुल उम्रैवैछ शिरमा बग्दोछ हर्दम् उँधै ?
 हाली फाल समुद्र भित्र विद्यमा इब्बो नुनीलो हुँदै ?
 त्यै पानी उहिं जामिएर नबगे दोस्रो महासागर,
 आफै नै बनिने थियो जगतमा मिल्थ्यो बडा आदर ।।
 त्यैस्तै यो मन बाहिरी विषयमा कैल्यै नहुब्दो छँदो,
 मित्रै मात्र जमेर आदि विभुका लीला विचारो छँदो ।
 रत्ती अन्त नताकि हिम्मत कसी बिसैर संसार यो,
 बस्तो हो त अवश्य यो मन निजै आत्मा बनीने थियो ।।
 जस्तै कूप नदी तलाउ छहरा छाँगाहरुको जल,
 वर्षामा धमिलो रहन्छ, मिसिदा धेरै धमीला भल ।
 फेरी ग्रीष्म हुँदा सुकेर भल ती बाँकी रहेको जल,
 कस्तो हुन्छ पवित्र शीतल मिठो सग्लो भलो टलटल ।।
 जस्तै यो मनमा यिनै विषयका दुर्वासना मिसिँदा,
 हुन्छन् वृत्ति तमोगुणी, विरसिला पापी विषैला सदा ।
 तातोस् खूब र वासना जब सुकुन् वैराग्यका तापले,
 होला सत्त्वगुणी यही मन यहाँ खाली हुँदा पापले ।।
 यो पाऊँ म भनी कुनै विषयमा राखेर इच्छा स्थिर,
 ली बाह्येन्द्रियलाई साथि मन यो दौडन्छ चारैतिर ।
 आफ्नू बात विहाप्रको नमिलदा-विच्याउँदै धाउँछ,
 आफ्नै सम्पति नाशिदासरि सदा अत्यन्त सुताउँछ !!
 अफ्क्यारा पहरा, नदी, र छहरा, गाउँ पुरी, जङ्गल,
 नाघ्दै लङ्कबडिदै दगुछ मन यो हर्दम् हुँदै व्याकुल !

पाईएन भने भनेजति कुरा, पीएर साक्षत् विष,
 माते झैं गरि लाग्छ गर्न बबुरो झर्का र झन्का रिस ।।
 तुम्बा खूब हलौं हुँदा जतिसुकै पानी मनी बेसरी,
 ठेले तापनि फेरि झट्ट उपरै उत्रन्छ जस्तै गरी !
 उस्तै यो मन यत्नले जतिसुकै भित्रै धकेले पनि,
 झट्टै बाहिर निस्कि सो विषयमा घुस्त्रन्छ लुब्धो बनी ।।
 ऐले या अधि जन्ममा जति-जती राम्रा नराम्रा कि या,
 जो-जो कर्म मनुष्यले गरिसके जानी नजानी कि या !
 ऐले ती सब कर्मबाट मिलने जो योग हुन् आखिर,
 खोजी क्यै नगरे पनि अधि-अधी हुन्छन् निजै हाजिर ।।
 भेडो झैं मन यो बडो घिइघिइो भेडो धसान् मन्परी,
 बाटो छोडि जताततै भिरतिरै जाकिन्छ धर-खर गरी ।
 यो छाडा पशु रोकिंदैन सहजै मज्बूत मुडप्रो बिना,
 ब्रह्माले यस निम्ति नै रचिदिए वैराग्य भन्ने टुना ।।
 यो टेढो मन घिइघिइो पशु सरी हदम् कुबाटातिर,
 पज्या खोलि दगुर्छ एक थलमा कैल्यै हुँदैन स्थिर ।
 ब्रह्माले गल-काष्ठ बक्सनु भयो वैराग्य यै लायक,
 झुण्ड्याउँ बलियो गरेर यसका झट्ट गलामा अब ।।

।। मुक्ति-सुखको नमूना ।।

जो गैह्रो सुख पाइंदैछ दिनमा बेला यहाँ दिन्दिन,
 यौटै इन्द्रिय छैन शामिल वहाँ त्यो चैन उब्जाउन ।
 नाडी भित्र घुसेर चित्त लुकदा खुम्चे अरू इन्द्रिय,
 यस्तै मुक्त हुँदा सर्वैभरि यहाँ आनन्द मिल्ला प्रिय ।।

॥ मनको धान्को ॥

इलाग्दो दरिलो बलिष्ठ खिरिलो स्वाधीन भै झोरमा,
घुम्ने निर्भय शूर बाघ धुनिंदा जञ्जीर वा खोरमा।
निस्कन्धु भनि यत्न भर्सक गरी भेटेन दैलो भने,
सुस्केरा गरि थाकि-हारि उहिनै हो आखिरी घोल्लिने॥
उस्तै यो मन-बाघले निकलने दैला नवै इन्द्रिय,
राखौं टम्म धुनेर, निष्ठुर बनी, ताकाँ भरेको श्रिय!
लाखौं यत्न गरेर छिर्न नसकी हारेर यो आखिर,
बन्ला निष्क्रिय शांत-दांत, गतिलो, गम्भी धीर स्थिर॥

॥ संसार तर्ने मुख्य बाटा ॥

रोक प्राण, समाधि बाँध अथवा सत्संग हर्दम् गर,
छोडी देउ कुवासना र हरिको सद्भक्ति गर्ने गर!
बाटा छन् यति चार पार पुगिने पक्रेर यौटा कुनै,
लागौं चढन अगाडि बढन, मन यो लाग्यो स्वयं धामिनै॥

✽

९ वैराग्य वा सन्तोष

पराया स्त्री, छोरा, धन, महल आफ्नै नजरमा,
बनिन्छन् नाशिन्छन् नखुशी छ न सुर्ता छ मनमा।
छ अर्काको छोरो चतुर तपनी प्रेम नहुने,
छ आफ्नो ता लाटो तपनि किन हो प्रेम रहने॥
मनैका हुन् लीला जहिं-तहिं मनैको छ ममता,
यसैले गर्दामा रहन नसकेको छ समता!

'म हूँ, मेरो हो यो' भनि यिनी अहमता र ममता,
 मनैबाटै निस्कून् त कसरी ठहर्था विषमता !
 गृहस्थी भै बस्ता पनि अधिक आसक्त नहुनु,
 मुनाफा औ हानीतिर परि खुशी खिन्न नहुनु !
 कतैको पाहुनु क्षण भरि टिकेको सरि हुनु,
 प्रभूको हो खेला भनिकन उदासीन रहनु !
 निजा डेरा बिर्सी सिरु र खरका जङ्गल हुँदो,
 डढेला काँदामा वगुरि दगुरी व्याकुल छुदो !
 फसेको पाशामा मृगसरि हरे ! यो मन भयो,
 सुगन्धी त्यो घीसो सरस फूल हावा र जलको ।।
 सुखै खोज्दा खोज्दै फँसि विषयमा मारिन गयो !
 नदीले, हावाले, सरस लहरा, झारहरूले ।
 रमेका जङ्गलमा रुखमनि बसेको पुरुषले,
 लिदैछन् आनन्द श्रम गरि यही पुण्य फल हो !
 अगाडी गङ्गा छन्, वरिपरि हरीया ति लहरा,
 चराका ती गाना छर्-छर् झरेका ती छहरा ।
 गुफामा श्रीनारायण चरणको चिन्तन गरी,
 बसेका योगीले किन नलिनु आनन्द लहरी !
 रसायन् सम्झी जो अमृत रस वैराग्य पिउनन्,
 उजीयाला अन्तःकरण उनका निर्मल हुनन् ।
 मिलेकामा सन्तोष गरिकन त जो निःस्पृह हुनन् !
 उनैको साम्नेमा सकल सुख सामेल रहनन् ।
 हराएकी गौको जनमभरि सन्ताप रहने,
 उनै गौ दान् गर्दा परम सुख सत्-पुण्य रहने !
 जती छुट्दै जान्छन् विषय, उति छन् शोक पहरा,
 निजै त्याग्दा ऐले सुख छ, पछि छन् पुण्य छहरा ।।

जस्तै द्रव्य हराउँदा विकल भै यो चित्त सुताउँछ ,
विद्वानलाई दिँदा उही धन सखे, आनन्द उब्जाउँछ ।
त्यस्तै स्त्री सुत आदिका विरहमा संकष्ट अत्यन्त छ ,
आफै त्यागिदिँदा दुवैतिर भलो आनन्द औ स्वर्ग छ ॥

चित्त-शुद्धि

जैलेसम्म हुँदैन सत्व-गुणको उत्पत्ति यो चित्तमा,
जैलेसम्म रहन्छ लम्पट हुने स्त्री पुत्रमा बित्तमा ।
तैलेसम्म उदाउँदैन असली प्रज्ञानको वासना,
तस्मात् चित्त पखाल माझ मजले छुट्याउ दुर्वासना ॥
रिट्ठ, खार, खरानि, पानिहरूले लूगा पखाले सरि,
माझ्नु पर्दछ चित्तलाई हरिका सद्भक्तिले बेसरी ।
श्री नारायण कृष्णका चरणमा भक्ति नलागे तक,
चित्त स्वच्छ हुँदैन सत्वगुणको मिल्दैन शान्ती सुख ॥

॥ दृष्टान्त ॥

आठे वर्ष उमेरमा ध्रुव पसे त्यो शून्य जङ्गलतिर,
झाडीभिन्न पुगे बसे रुखमनी, बाँधे समाधि स्थिर ।
लागे ध्यान कठोर गर्न हरिको, खाने-पिने छाडिदिए,
श्री नारायणमै लगेर मनका वृत्ति थुपारी थिए ॥

श्रीकृष्णचन्द्रको भक्ति गर्ने विधि

॥ चित्तको कर्तव्य ॥

वृन्दावनमा जङ्गल भारी,
फल फूल तरु तृण लहराधारी ।

कला-लता मनि भक्त सह्यारी,
 समझ बसेका कृष्ण मुरारी ॥
 न्याउल कोइलि शुक बक सारी,
 अर्ना गज मृग केसरि भारी ।
 कल्पतरुको रम्य छहारी,
 समझ बसेका कृष्ण मुरारी ॥
 वरिपरि गोप र गोप-कुमारी,
 भरि टपरी दही सारी सारी ।
 छाँदै मिलीजुली हर्ष उमारी,
 समझ बसेका कृष्ण मुरारी ॥
 श्यामल वर्ण छ मेघ सरीको,
 उहि छ प्रकाश सृष्टि-भरीको ।
 चन्द्र-मुहार पिताम्बरधारी,
 समझ बसेका कृष्ण मुरारी ॥
 कान सकुण्डल लोचन लामा,
 कौस्तुभ-मणिको हार गलामा ।
 कङ्कण भूषण चम्-चम् पारी,
 समझ बसेका कृष्ण मुरारी ॥
 केशर, कर्पूर, चन्दन लाई,
 वनभरि गम्भ सुगन्ध चलाई ।
 मुसु-मुसु हाँसी हंसिलो पारी,
 समझ बसेका कृष्ण मुरारी ॥
 सुन्दर पैहीकन वन-माला,
 पादै सबका मन उजियाला ।
 कलिका काला मल पर सारी,
 समझ बसेका कृष्ण मुरारी ॥

॥ त्वगिन्द्रियका कर्तव्य ॥

मन्द सुगन्ध बतास यहीं छन्,
गङ्गा पद-तलबाट बहन्तिन् ।
प्रभु का सुन्दर कोमल पाऊ,
मिचिरहु रे त्वच ! अन्त नजाऊ ॥

॥ नेत्रको कर्तव्य ॥

अतिशय सुन्दर वाञ्छित दाता,
सुर नर दानव भाग्य-विधाता ।
प्रभुका चरण नछोडन आँखा !
नदगुर पर-पर पाखा पाखा ॥

॥ कानका कर्तव्य ॥

सुनिरहुँ जस्ता परम रसीला,
सुखमय पावन पुण्य-भरीला ।
कृष्ण-कथा सुन कानहरू हो !
अरु गफ गन्धन सुनु वृथा हो ॥

॥ दश इन्द्रियहरू ॥

इन्द्रियहरू हो ! सुन यति अर्ति,
प्रभुके पदतिर हो सब भर्ती ।
तिमि छौ सुखका परम पियारा,
प्रभु हुन् सुखका सागर खासा ॥

॥ अर्पण ॥

अयि मुरलीधर ! कृष्ण पियारे !
तिमि हो जगका नाथ मुरारे !
प्रभुका पदको दर्शन पाऊँ,
यि दश इन्द्रिय भेटि चढाऊँ ॥

आनन्दरामायणान्तर्गत-

विष्णु पारिजातको महिमा

श्रीरामचरित्र ६७

लाखीं चन्द्रसरी मनोहर-पुरी कैलाश दरबारमा ।
 नाना रत्न सुवर्णका पलंगमा स्वामीजिका पासमा ।।
 जौला हात गरी अधिल्लिर सरी साम्ने मुहुडा धरी ।
 लागिन् सोध्न ति पार्वती चरणमा पस्नेर विन्ती गरी ।।
 हे शम्भो, करुणानिधान भगवन्, हे प्राणनाथ, प्रभो !
 लीला राघवका ममा गरि दया धेरै सुनाऊनु भो ।।
 तृप्ती तैपनि हुन्न सुन्न मन झन् लाग्दैछ हे शङ्कर !
 श्री सीतापतिका पवित्र गुणले कैले अघाइन्छ र ?
 पारीजात र कल्पवृक्ष यि दुवै श्रीरामका पासमा ।
 आए भूतलमा कसोरि ? कसले ल्याएछ के बातमा ?
 प्यारा थे सुरराजका महलमा हर्दम् प्रयोजन् थियो ।
 छाडेछन् किन इन्द्रले ? अब यही शङ्का मलाई रह्यो ।।
 श्रीसीतापतिमाथि भक्ति धरि यो शङ्का गरीथिन् जब ,
 लाग्नुभो शिवजी बताउन कथा श्रीरामजीका अब ।
 हे प्यारी ! सुन सावधान भनले श्रीरामजीका कथा ,
 यस्तो पुण्य पवित्र छल्फल हुँदा आनन्द मान्छुम ता ।।
 दुर्वासा मुनि गर्छु दर्शन भनी श्रीरामको क्यै दिन ।
 आफ्ना साठि हजार शिष्यसंग ती सोच्यै गए मन्मन ।।
 'देखुन् पौरुष रामको जगतले 'जानुन् यि नारायण ।
 हुन्' भन्ने म निधै उपाय गरूँला यस्को उहाँ गैकन ।।'

यो सोची सब ठिक्क पारि मनले लागे अयोध्यातिर ।
 देखे श्री अमरावती सरि पुरी आनन्द भो हरहर ।।
 सारा लश्कर ली पसे नगरमा चल्ये बडा जोरले ।
 'जै सीतापति राम राम' भनि ती जण्ये एकै सोरले ।।
 पैन्हेका ति लँगौटि छाल रुखका, ती पाटका कन्धनी ।
 झुण्डेका कटिमा मृगाजिन तथा माला गलामा पनि ।।
 भिक्षापात्र र पानिपात्र करमा, झोली बगलतर्फ झन् ,
 गायत्री तपले र घोर तपले, आचारले, वेदले !
 विद्या ज्ञान र ब्रह्मचर्य, गुरुको भक्ती र सत्संगले ।
 धप्-धप् अग्निसमान कान्ति मुखमा चम्कन्छ ब्रह्मत्वको ,
 उस्तो भेष छ शील तेज दुनियाँ देखेर छक पर्दथ्यो ।।
 दुर्वासा अधिथे, कुमार पछि थे, 'जै राम जै' बोल्दथे ,
 बाटो घाट बजार ढाकि दरवारको मार्ग ली चल्ये ।
 'यस्ता पुण्य महर्षिको न नचुकी लौ-लौ गरौं दर्शन ।
 भन्दै झ्याल अटालिबाट पुरमा हेर्ने करोडौं जन ।।
 यस्तै खूब रमाइलो र भरिलो हेर्दै अयोध्यापुरी ,
 पुग्नूभो दरवारनेर मुनिजी श्रीराममा मन् धरी ।
 ढोकामा पहरा सिपाही जति थे चाप्युष्य भै हेर्दथे ,
 पस्नूपो दरवार भित्र मुनिजी क्व केही बोल्दैनथे ।।
 त्यो बेला रघुनाथ अन्तपुरमा सीताजिका साथमा ,
 हुन्थ्यो राज, विनोद-हास्यरसका बात्मारि एकान्तमा ।
 चढदै सात तला उँभो मुनि पुगे, चेला संगैमा धिए ,
 जै सीते ! भनि जानकी भवनको दैलो धुनी उब्भिए ।।
 एकाएक यसोरि अन्तपुरमा त्यो साठि हजारको ,
 धुप्रो जङ्गलवासि विप्रगणको जम्मा हुँदा ता अहो !

दासी छक्क परे, सखी पर सरे, सिपाही घेरा परे,
 सारा सींढि अटालि, पालि यिनले खाली नराखी भरे ।।
 मन्त्रीलाई थाहा भएछ दगुरे, छिदै अगाडी सरे;
 दासी सामु परी र झट्ट करले यडै इशारा गरे ।
 दासी धर्खरिदै बुझेर दगुरी सीताजिका सामु गै,
 लागी बोल्ले डराउँदै धरधरी काम्दै र व्याकुल हुँदै ।।
 हे सीते ! सुमते ! धरापति-सुते ! हे राम सीतापते !
 त्राहि, त्राहि ! लँगौटि-धारिहरुले दरवार घेरीसके !
 फुर्तीला हुनलाई हो कि किन हो नाङ्गाभुतुङ्गा ति छन्,
 चिन्ला कोहि भनेर हो कि किन हो फुत्ता बनेका ति छन् ।
 तेस्तै हुन् कि बनायटी स्वरूप हो, लट्का र दाही-जुँगा,
 पाली, झोली कमण्डलू र मृगका छाला भिरेका छँदा ।
 आए आठ तला चढेर कसरी ? बाहीर के-के गरे ?
 रानीकै दरवारसम्म यिनले घेरेर सारा भरे ।।
 दासीका यति बात सुनु जब भो श्रीरामजी उठ्नुभो,
 आएछन् तपसी कुनै मुनि भनी झट्टै उहाँ पुगनु भो !
 पाई दर्शन जानकी-रमणको सर्वस्व पाए भनी,
 लागे आशिष भर्न मंत्र विधिले गद्गद् हुँदै ती मुनि ।
 नानाजन्म भरी बडो श्रम गरी जङ्गल गुफामा रही ।
 पानी घाम बतास भोक र तृषाको दुःख सारा सही ।।
 चौधै लोकभरी घुमे पनि कहीं पाइन्न जो दर्शन ।
 उस्तो दर्शन पाउँदा किन नहोस गद्गद् मुनीको मन ।।
 देख्नेमा रघुनाथले पनि तहीं साष्टाङ्ग सत्स्वागत ।
 गर्नुभो अनि जानकी भवनमै लैजानु भो झट्पट ।।
 उच्चा आसनमा बसालि सुनको आही अघी सार्नुभो ।
 पाऊ पूजनुभो, सुगन्ध दिनुभो, माला चढाऊनु भो ।।

पैल्हा खल्वलमै पुगे भरतजी, शत्रुघ्नजी, लक्ष्मण,
 ऊर्मिला श्रुतकीर्ति माण्डविसित आए बुहारी जन।
 आठै भाइ जुटे उहीं सुतहरू मन्त्री ति सूमन्त थे,
 साष्टाङ्ग प्रणती गरेर मुनिको आशीष ली बस्तथे।।
 यस्तो स्वागत भैसकेपछि बसी श्रीरामजी नम्र भै,
 जम्ला हात गरेर बोलनु भयो अत्यन्त श्रद्धालु भै।
 हे सर्वज्ञ ! तपोनिधे ! हजुरको ठूलो दया भो ममा,
 पाएँ दर्शन, पाप काटिन गए, तर्न भएँ अन्तमा।।
 पूर्खादेखि लिएर आजतक जो सत्कर्म गर्दै रहे;
 तीर्थस्नान र यज्ञ दान जप वा सत्पुण्य जे-जे भए।
 आजै ती सबको मिल्यो फल मुने, मेरो ठूलो भाग्य हो,
 आज्ञा पाउँ गरीब लायक गुरो, सेवा गरौं के प्रभो ?
 विन्ती राघवका सुनीसकि मुनी बोलछन् बडा सोरले,
 यौटा प्रश्न छ सुत्रुहोस् नरपते, उत्तर दिनोस होशले।
 'हज्जार वर्ष भरी ठूलो' व्रत गरें अत्रै नखाईकन,
 आजै पारन हो परन्तु यसमा दोटा प्रतिज्ञा छन।।
 श्रीचिन्तामणि, कामधेनु र अनी आगो यतीबाट जो,
 होला अत्र तयार खात्र म भनी पैह्लो प्रतिज्ञा छ यो।
 'ऐह्लेसम्म मनुष्यले कहिँ कतै देख्ने नपाईयको,
 घोखो फूल चढाउँला म शिवमा' भन्ने त दोस्रो छ यो,
 मेरा साठि हजार शिष्य इनि हुन् अत्यन्त भोका छन,
 गछौं आज हजुरकै भवनमा हामी सबै पारण।
 तेस्रो अन्न र फूल ठिक्क गर लौ गार्हस्थ्य पाल्ने भए !
 एकै मात्र मुहूर्त बाँकि छ विदा पाऊँ, नसक्ने भए।
 दुर्वासा मुनिको सुनी विकटका यस्ता कुरा रामजी !

भन्नु हुन्छ मुसुक्क हाँसि गरियो स्वीकार हे सिद्धजी !
 सुन्नूभो जब यो कबोल मुनिले भन्नुभयो फेरि यो ,
 लौ भान्सा बनियोस नुहाउन सबै जान्छौं अबेला भयो ।।
 ओर्ले साठि हजार विप्र सरयूको घाटमा जो उता ,
 लाग्यो खल्बल चलन आपुसमहाँ रानीहरूको यता ।
 के गर्ने अब लौ कसोरि यिनको सत्कार हामी गरौं ?
 तेस्रो अन्न र फूल पाउनु कहाँ केको तयारी गरौं ?
 यी चिन्तामणिले चिताय जतिको दिन्थे सबै भोजन ,
 दिन्छिन् फेरि यी कामधेनु सजिलै मागे जती भोजन ।
 आगोमा कि त बन्नसक्त छ यता इच्छानुसार भोजन !
 यी तीनैकन छाडि यो पृथिविमा पाइन्छ के भोजन ?
 गर्नुभो बिचमा कबूल कसरी ? यस्तो महाराजले ,
 पृथ्वीमै नहुने कुरा कसरि पो दिन्थे र मानिसले ?
 तीनै लोक त्रिकालदर्शि मुनिले जान्दैनथे यो किन ?
 के भन्छन् ती भनी यसै पनि भनी हेरे हुनन् जिस्कन ।
 जिस्कैकै भय तापनी अब त के आफ्नै जवान गँगयो ,
 आफ्नै बोलि समाल्नुमा पनि करै लाग्यो अनर्थ भयो ,
 एकै मात्र मुहूर्त बाँकि छ छिटो गर्नु भनेका पनि ।
 बीते पन्ध्र मिनेट आज अब लौ के हुन्छनी कोजनी ?
 दुर्वासा रिसमा प्रसिद्ध ऋषि हुन् भोका उसैमाथि छन् ,
 दिन्छु खान भनेर फेरि नदिए आगै हुनेछन् ति झन् ?
 के जान्नु कुलको र राज्य सबको नाश हुने हो कि वा ,
 लाय यी यमदूतका नरकमा हुन् वज्रने पो कि वा !
 यस्तै तर्क वितर्कले घरभरी खल्बल मच्चेको थियो ,
 श्रीसीतापतिजी 'सभाभवनमा' गै राज भैवक्सियो ।

यो वृत्तान्त सुनी सदस्य हरू ती अत्यन्त नै आत्तिए ,
 'यस्तो पर्दछ गर्नु' भन्न नसकी तस्वीर झैं भै रहे ।।
 हल्ला यो शहरैभरी पनि उता हावासरी फैलियो ,
 हाहाकार जताततै परिगयो सारा जगत् आत्तियो ।
 तेजस्वी ऋषिका विषालु रिसको मान्थे सबैले डर ,
 आफ्ना कर्म समाल्छ ब्राह्मण भने के गर्न सक्नेन र ?
 'बाबू लक्ष्मण, एक लेख चिठि लौ' भन्ने हुकुम् बक्सियो ,
 लेखीयो चिठि, बाँचियो र शरमा छडे उँभो छाडियो ।
 उद्दोभो शर सो सरासर उँभो हावासरी हानियो ,
 तत्कालै सुरलोकमा पुगिवरी सन्सन् सभामै गयो ।।
 त्यो वेला बहुतै सभा-भवनमा द्यौता र देवर्षि थे ।
 उच्चा आसनमा सुरेन्द्र बिद्यमा आनन्दमा मस्त थे ।
 साम्नेमै सबका पुगी शर गिन्यो, खत्रक्क भैमा झन्यो ।
 सारा छक्क परे, पछिल्लिर सरे, खल्बल गहीरो पन्यो ।।
 'कस्को हो ? किन हो ? यहाँ कसरि यो आयो ? कताबाट हो ?
 भन्दै इन्द्र अधीसरी बुझि लिंदा राम नाम पो देख्नुभो !
 चिट्ठी झट्ट फुकाइ ढोगि शिरले क्यै झस्किदै खोल्नुभो ,
 सारा सिद्ध, महर्षि, देव-गणले सुन्ने गरी पढ्नुभो ।।
 'स्वस्ति' श्री सुरराजका निकटमा मेरो नमस्कार छ ,
 झट्टै यो चिट्ठिका कुरा गरि पुरा थाम्नेस आफ्नू यश ।
 दुर्यासा मुनि गर्छु पारन भनी मेरो यहाँ पाल्नुभो ,
 आगो, धेनु, मणी विना बनियको खानेकुरा माग्नुभो ।
 जो देखेन मनुष्यले अझतलक त्यो फूल मागीकन ,
 थोरै म्याद धरी मुहूर्त भरिको जानू भयो न्याहुन ।
 पारीजात र कल्पवृक्ष यि दुवै झट्टै पढ्ईदिनोस् ,

मेरो खूब छ सम्माना डर नली आनन्द ली बस्नुहोस् ।।'
 कस्तो के चिठ्ठिमा कुरा छ ? भनि ती सारा थिए थहर ,
 त्यत्तीमात्र कुरा सुनेर अब ता सज्यो सबैको नुर ।
 मन्त्री साथ गुरु पुरोहित ऋषी घौता सबै ती मिली ,
 लागे आउन रामका शरणमा साथै दुवै रत्न ली ।।
 लागे झर्न विमान देवगणका सीधै अयोध्यातिर ,
 छेले घाम र छापिए सलह झैं आकाशमा भर्भर ।
 ए क्या हो ! भनि झट् सगरतिर नजर फिर्के सबैका जब ,
 तारा भैतिर पो झरे किन भने जस्तो बुझिन्थ्यो तब ।।
 आए इन्द्र भनेर लक्ष्मण विमानमा चढी जानु भो ।
 गर्दै स्वागत त्यै सभा-भवनमै ल्याएर ओराल्नु भो ।
 राखे रत्न र रामका चरणमा ढोगे उता इन्द्रले ,
 आफ्नै आसनमा बसाउनु भयो प्रेमले यता रामले ।।
 यै वेला मुनिले अहाइन गयो चेला उता तीरमा ,
 जा बाबू ! तँ छिटो चियाउन बुझेस् गै राम-दरबारमा ।
 के गर्छन् नृप छन् कहाँ र कसरी, चिन्ता छ वा हर्ष छ ?
 हाम्रो तज्विज क्यै भएछ कि कतै पतै कि क्यै रैनछ !
 आज्ञा यो गुरुको सुनी दगुरियो यौटा बट्ट घ्याउन ,
 देख्यो इन्द्र-सभासरी कचहरी दोटा बुटा द्योगण ।
 चिन्ता द्वेष र डर अहारिस नथे कम्ती वहाँ क्यै नथे ,
 शान्ति प्रेम उदारता जहिं तहिं आनन्दमै मग्नथे ।।
 खेलाले सब हेरि फर्कि गुरुका साम्ने सबै भन्दियो ,
 त्यो सुन्दा मुनिको अपार मनमा आनन्द पैदा भयो ।
 स्नान-ध्यान-जप-क्रिया सकि मुनि चेलासमेत् फिर्नुभो ,
 बाटैमा लिन देवता सहित भै श्रीरामजी पुग्नुभो ।।

गर्दै स्वागत जानकी-महलमा सत्कारले लानुभो ,
 सीताजी सहितै भएर मुनिको पूजा बढी गर्नुभो ।।
 पारीजात पुजेर फूल बढुली सीताजीले अर्पण ,
 गर्नुभो मुनिले र बोलि शिवको गर्नुभयो पूजन ।।
 पूजा गर्नुभयो र देवगणको श्रीरामजीले यता ,
 भान्साको तरखर छिटो गर मनी आज्ञादिनुभो उता ।
 सीताले गहना र दिव्य कपडा पैन्हेर फुर्ती गरिन् ,
 पूजिन् कल्पतरु र झट्ट सुनका भाँडा करोडौं धरिन् ।।
 लागिन् प्रार्थना गर्न-हे सुरतरो ! हे देवताका धन !
 दुर्वासा मुनिको र शिष्य सबको भर्नास ऐले मन !
 यत्ती भन्नु थियो कि भर् ति सबै भाडा भरीए यता ,
 चाँदीका पिरका र थाल सुनका राखे कचौरा उता ।।
 ल्याईए सब देवता मुनिहरू लागेर लश्कर बसे ,
 छोरा आठ र तीन बाबुहरूले ओसारन कम्मर कसे ।
 सीताजी पनि फुर्तिले कुदि-कुदी लाग्नुभयो पस्कन ,
 ऊर्मिला श्रुतकीर्ति माण्डवि पनी थाले सबै पस्कन ।।
 थाले थप्न उता बुहारिहरू ती सोन्हैवटी फूर्तिला ,
 कज्जाक्षी, कमला, कलापति, चला, कज्जानना घञ्चला ।
 चम्पीका सुमती र मालति कुमुद्वन्ती अनी कालिका ,
 कज्जांग्री चपला र चन्द्रवदना चन्द्रानना नामका ।।
 हजारौं ति सखीहरू चटनि ली थप्दै वगुर्थे उता ,
 दासीहरू घडा लिएर सुनका शर्बत् वसार्थे यता ।
 लाखौं मानिसको भतेर छ ठूलो, खाने मुनी देवता ,
 बाँड्ने राम-सिता तिनै जगतका दाता र माता-पिता ।।

दर्बारमा ऋषिका अधिल्लिर रही नीला अनौठ मिठ ,
 स्यादीला नुनिला पिरा र अमिला तीता र जात्-जातका ।।
 साम्ने ल्याइ गुरो ! लिनोस यति भनी श्रीरामजी प्रार्थना ,
 गर्दै नम्र हुँदै थपीकन उता लाग्नुभयो छ्याउन, ।।
 हजार वर्ष भरी नखाई रहँदा भोका परेका बरा ,
 नीलो मन्परि पैलि खान मिलदा आनन्द पाए पुरा ।।
 खाए दुक्क परी हतार नगरी तन् मन् टनाटन् भरे ,
 फेरि वर्ष हजार गरौं व्रत भने आँट्लान् कि जस्ता परे ।।
 पूरा भोजन भँसकेपछि उठे क्यै दासि-द्वारा चुटे ,
 द्यौता, सिद्ध, महर्षि, मानिस, मुनि एकत्र सारा जुटे ,
 आफै रामजीले अपूर्व रसको ताम्बूल दीबक्सियो ,
 इच्छा माफिक दक्षिणा दिनुभयो सत्कार पूरा भयो ।।
 साथमा मानिस देवता मुनि बसे श्रीरामदरबारमा ,
 इन्द्राणी-पति जानकी-पति दुवै बस्नु भयो माझमा ।
 सीताजी बहिनी बुहारी सँग ली भित्री तरफ बस्नुभो ,
 दुर्वासा स्तुति गर्न राम-विभुको गद्गद् हुँदै लाग्नुभो ।।

✽

अये सीतानाथ ! त्रिभुवन विधाता ! रघुपते ,
 अये सर्वज्ञाता ! सुमति गति दाता ! नरपते ।
 तपाईं हो नारायण जगतका कारण पिता ,
 प्रभुके यो साक्षात् सकल जग हो खेल रमिता ।।
 कुबाटमा जाला जगत हुविजाला भनि विभो ,
 सुबाटमा लाने गति मति दिने वेद दिनुभो ।

सहारा वेदैको गरि सब अरु शास्त्र बनिए ,
 यिनैका सेयाले जगत उजियाला पनि भए ।।
 घुचाका ढाँचाले जब-जब जगत् यो थिचिन गो ,
 अनेकौं योनीमा तब-तब हरे ! जन्म लिनु भो ।
 अघी यौटा शंखासुर खल उठी बेद-जलमा ,
 हुबायो त्यै बेला हजुर हुनुभो मत्स्य-कुलमा ।।
 पछी फेरी घौता असुरहरूले सागर मथे ,
 मधानी ध्यो मन्द्राचल हुविगयो दिक्क सब थे ,
 बिचारा ती सारा सुर असुर सान्हे बिच परी ।
 मदत् माग्थे हर्दम् शरण हजुरैका परिपरी ।।
 हजुरले त्यो बेला जनम कछुवाको लिनुभयो ,
 मधानीको आधार बनिकन त थामीलिनु भयो ।
 मथानी थाम्नाले मन सफल भो देव-गणको ,
 वहाँ भो उत्पत्ति कति किसिमका रत्नहरूको ।।

।। चौध रत्न ।।

मणी, लक्ष्मी, ऐरावत, अमृत, घोडा, अपसरा
 अलक्ष्मी धन्वन्तरि विष शशी धेनु मदिरा
 यही पारीजात प्रियतम यही कल्पतरु भो ,
 यिनै चौधैवोट जलनिधिजिले रत्न दिनु भो ।।
 हजुरकै हो साँचै यदि भनूँ त ऐश्वर्य सब यो ,
 दयाले त्यै बेला सुर असुरमा बाँडिदिनुभो ।
 उँभो ब्रह्मादेखि तल भुसुनु वा झार तकको ,
 अघी नै ज्यू पाल्ने तजबिज गरी राखिदिनुभो ।।

नजरले देखैमा, जगत चकनाचूर बनिने ,
हजूरको त्यो सामर्थ्य छ तर यहाँ को छ बुझने ?
म ता त्यो जान्दै छु तर अरु पनी जानुन भनी ,
छिचोल्याई थापेँ निटुर निहुँखोजा पनि बनी ।।

पियारी सीताका सँग बसि मजाले पलँगमा ,
रसीला हाँसीला गरि. गरि कुरा एक रँगमा ।
रंगेका बेलामा छरपट ऊधुम् जो गरिदिउँ ,
प्रभो ! पाउँ माफी कसुर विसुरैमा गरिलिउँ ।।

दुर्वासा ऋषिले यसै किसिमका नाना स्तुती गर्नुभो ।
बीदा मागि निजा कुटीतिर सबै चेला लिई पाल्नुभो ,
श्रीसीतापति देवतासित यता बात्मान लाग्नुभयो ,
द्यौताहेरु बिदा हुँदा रुख दुवै जिम्मा गरी दीनुभो ।।

भन्नु हुन्छ गुरु बृहस्पति उठी हे राम ! भैमा छँदा ,
साथै रत्न रहनु मिल्नु पछि उता वैकुण्ठयात्रा हुँदा ।
बिन्ती यो सुनि धन्यवाद दिनुभो पुष्पक विमानमा लगी ,
राख्नुभो मणि धेनुकैसँग दुवै अनमोलका रत्न ती ।।

राजा इन्द्र र देवता पनि विदा भै जानुभो स्वर्गमा ,
पारीजात र कल्पवृक्ष यति भै आए यसै लोकमा ।
पिप्पलको अनि पारिजात स्त्रको जो गर्दछन् पूजन ,
चीताए जतिको कुरा मिलि सुखी होला उनीको मन ।

त्रेता द्वापर सत्य तीन युगमा पूजा पूरा गर्दछन्,
 गर्दनन् कलिमा र भक्ति, बिचमा दारिद्र्यमा पर्दछन्,
 कही राम कथा अपार सब यो, शिवजीको मनराममै रह्यो
 गिरिजा पनि यो सुनी कथा, मननै गर्न भनी बसिन् यता ।।

जगन्नाथ सीतापतीको घरित्र,
 सधैं गर्दछन् पाठ जो भै पवित्र ।
 जगत्माता ती नामी धनी मानि बन्लान्,
 पछी फेरि संसारका पारि तर्लान् ।।

मातृ वियोग

हा राम ! राम ! जननीकन के भयो नि !
 आजै सवारि परलोक हुनुभयो नि ।।
 हा देव ! के कसुर भो र दया न राखी,
 यत्रो प्रहार गरिबक्सनुभो म-माथि ।।
 माता बिना जगत यो अब शून्य भेगो,
 संसारको सकल सार उठेर गेगो ।
 हा धर्मराज ! किन नी यसरी रुवायो ?
 केले अपार दुख-सागरमा बुझायो ?
 यस्तो कु वर्ष, महीना, क्षण, वार बेला,
 आएर वज्र शिर-माथि खसालि देला ।
 भन्ने कु भाव मनमा कहिल्यै थिएन,
 आखीरि यो बखत वज्र कसै टरेन ।।

हा धर्मराज ! पृथिवी-तलमा तिमीले,

दीयौन धर्मकन धामिन के इबीले ?

नारी सती सरल सात्विक-‘धर्मशीला’

निध्रे पछी कसरि धामिनु पुण्य-लीला ?

॥ अन्त्यमा कालको याद राखेर गर्नु पर्ने कर्तव्य ॥

ए बाबु छट्पटि र दाह शरीरलाई,

बढ्दो छ, छैन अब शान्ति रती मलाई ।

गीता र भागवत वेदहरू पढाऊ,

भन्ने ति याणि अब सुन्न कहाँ म पाऊ ।

“ए बाबू ! लौन तुलसी-मठ लिप्न लाऊ,

सरस्युं छरी कुश र वस्त्र सफा बिछाऊ ।

श्रीविष्णु-लक्ष्मि-प्रतिमा उहिं राख्न लाऊ”

भन्ने ती याणी अब सुन्न कहाँ म पाऊँ ।।

‘ए बाबु ! गंगा जलले विधिले नुहाऊ,

रुद्राक्ष, गोपि-हरि, चन्दन भस्म लाऊ ।।

पूजा गरौं प्रभुजिको चरणोद छ्वाऊ”

भन्ने ति याणि अब सुन्न कहाँ म पाऊँ ।

“हा कृष्ण ! राम ! यम ! हे शिव ! सूर्य ! शेष !

नारायण, प्रभु, रमे गिरिजे, गणेश ।

हर्वम् यी धन्य जगदीश्वर नाम गाऊँ ।”

भन्ने ति याणि अब सुन्न कहाँ म पाऊँ ।।

यत्ती रहेछ अब बाँच्नु, पुगेछ आयु,
 खोज्दैछ निस्कन हरे, शिव, प्राण-वायु ।
 आखीर दानहरूका सरदाम् गराऊ,
 भन्ने ति वाणि अब सुन्न कहौं म पाऊँ ॥

॥ अष्टमहादान ॥

‘कार्पास, गौ, तिल, फलाम र सप्तधान्य
 जग्गा, सुवर्ण, नून यी यति अष्ट दान ॥
 गर्ने यही बखत हो विधिले गराए’
 भन्ने ति वाणि अब सुन्न कहौं म पाऊँ ॥

॥ फलाम र सप्तधान्यका सामग्री ॥

छाता, छडी, खुकुरी, मुस्लि, कुठर, काँस,
 जौ, धान, कागुन, गहुँ, मूँग, फेरि मास ।
 यी चीज ठिक्क गर, पानि छिटै समाऊँ,
 भन्ने ति वाणि अब सुन्न कहौं म पाऊँ ॥

॥ पञ्च धेनु ॥

पापान्तु-धेनु ऋणधेनु र शुद्धिधेनु
 उत्क्रान्ति वैतरणि, यी यति पञ्चधेनु ।
 राम्रो विधानसित दान छिटै गराऊ
 भन्ने ति वाणि अब सुन्न कहौं म पाऊँ ॥

॥ दश दान सामग्री ॥

‘ए बाबु ! धेनु, पृथ्वी, तिल, सून, घीऊ,
 चाँदी र धान, कपडा, गुड, नून लेउ ।

यै स्थानमा यि दश दान पनी गराऊ ।

भन्ने ति याणि अब सुन्न कहौ म पाऊँ ।।

।। दाहमा चाहिने सामग्री ।।

“श्रीखण्ड पिप्पल, शमी, तुलसी, पलाश,

कर्पूर, घस्त्र, तिल, चामल, वर्ध, काँश ।

घीऊ समेत संग ली अब घाट जाऊँ !

भन्ने ति याणि अब सुन्न कहौ म पाऊँ ?

।। घाटमा कर्तव्य ।।

“ए बाबु ! आइपुगियो मणिकर्णिकामा ।

झट्टै नुहाऊँ अब फेरि यसै थलामा ।।

गङ्गौटि चन्दन शरीरभरी लगाऊँ”

भन्ने ति याणि अब सुन्न कहा म पाऊँ ?

“ए बाबु ! विष्णुपद नेर मलाइ सार ।

गङ्गा र तीर्थ तुलसी-दल ठिक्क पार ।।

गौ को दही दूध सुवर्ण तयार गराऊँ ।’

भन्ने ति याणि अब सुन्न कहौ म पाऊँ ।।

।। अन्तिम आशीष ।।

“कर्तव्य गर्नु मनबाट नभै उदास ।

विस्मात् नमान्नु नघटोस् मतिको प्रकाश ।

विद्या र भक्ति तपले लमियोस आयु”

भन्ने ति याणि अब सुन्न कहौ म पाऊँ ।।

“लागे उचालिन उँभोतिर हाय प्राण !

बीदा दिइन पृथिविले शिवलोक जान ।।

हे बाबु हो ! बस, म जान्छु बिदा म पाऊँ ।”

भन्ने ति वाणि अब सुन्न कहाँ म पाऊँ ?

।। अन्त्यमा हरि-नाम लिनु ।।

हा राम ! हा शिव ! हरे गिरिजे ! रमेश !

हा कालभैरव ! गिरीश ! विधे ! गणेश ।

पाऊँ क्षमा चरण-नेर पिछा म पाऊँ ?

भन्ने ति वाणि अब सुन्न कहाँ म पाऊँ ?

बाणी र सास अनि होश तिनी पदार्थ ।

अल्पे अधी पछि नभै सब एकसाथ ।

योगी सरी यसरी देह तजेर आमा !

पाल्नुभयो कुन दिशातिर कुन् थलामा ?

।। कालको निर्दयता र भयंकरता ।।

हे काल ! पत्थर सरी कपटी कठोर ।

तिम्रो रहेछ मन निर्दय चैन-चोर ।

तिम्रै फराक भुँडिमा यि थरी-थरीका ।

प्राणीहरू परिसके जगतै भरीका ।।

हे काल ! लौन नि मलाई पनि लिएर जाऊ ।

आमा संगै रहन देउ ! दया जनाऊ ।।

तिम्रो अहार थपिनेछ भलै हुनेछ ।

मेरो पनी विरहको दुःख मेटिनेछ ।।

हा राम ! जन्म किन मानिसको भएछ,

यो ता कठोर दुःख-सागर पो रहेछ ।

प्राणान्त सङ्कट परे पनि बाँच्नुपर्ने,

बाघौं भनी कति गरे पनि मर्नुपर्ने ?

हे काल ! त्वन्धु तिमी हौ जननी बिनाका,

जान्दौन दुःख तिमी मातृ-वियोग हुँदाका ।

गथ्यौं म-माथि नभए किन यो प्रहार !

आत्मा परात्म दुःखको नगरी विचार ।।

।। काँधी काठको फल ।।

बोकेर काँध पिठ काखि र काख-माथि,

जो हामीलाई दिनुभो सुख भौँति-भौँति ।

तेस्को दियो कु-बदला गरि काँधि-काठ,

ल्यायौं कठोर बनिंदै नि मशानघाट ?

।। दाह दागबत्ती ।।

मात्रा कखादि सब अक्षर ती चिन्हाई,

हर्दम् पुराण उपदेश कथा सुनाई ।

जस्तो मनुष्य सरि पारिदिए मलाई,

झोसौं कसोरि म उनै मुख-पद्मलाई ।।

।। कृतज्ञता प्रकाश ।।

जो देह यो हजुरको अधि हामीलाई,

हुर्काउँदा बुकिनगो अति बुःख पाई ।

त्यो देहलाई कुन यो बदला दिंदै छौं,
आगो लगाई किन हाय ! डढाउँदै छौं ?

✽

विद्यार्थी साधु दुखिया कुलदेय विप्र,
आशामुखी अतिथि सज्जन इष्ट मित्र ।
सम्पूर्णका यि उपकारक दानि हात,
पारीदियोँ नि अब आज डढाइ खाक ।

✽

॥ आखिरी सँगमा ज्ञान कसैले सकिंदैन ॥
'बैनी भदा, भतिज, भाइ, बुहारि, छोरा,
छोरी, जुवाइँ, कुल, नातिनि नाति मेरा ।'
भन्दै जनम् सब गुमाइ यसै थलामा,
एकलै कता कसरि जानुभयो नि आमा ।

॥ साधमा के जाँदो रहेछ र ? ॥
मेरा यि खेत, घर वारि, पशु, भँडार,
घाँदी, सुवर्ण, गहना, कपडा अपार ।
भन्दै सम्हालि, सब छोडि यसै थलामा,
रित्तै कतातिर भयो नि सवारि आमा !

✽

॥ छोरा-छोरीका लागि सर्वनाश ॥
विज्ञान, भक्ति, धन, धर्म, शरीर, चित्त,
जस्का निमित्त सब अर्पनुभो सिनित्त ।

ती हामी आज यहिं छौं अधिकै थलामा,
 एक्लौं कहाँ रहनुहुन्छ कसोरि आमा !
 ।। चितामा ध्यू तिल होम्दा र चिता पखाल्दा ।।
 ल्याएर दूध घिउ दिन्दिन तीन साँझ,
 पोस्नुभयो जुन मलाई, उही म आज ।
 बल्दो शरीर-बिच झन् घिउ थप्दिदै छु,
 पारी खरानि जल पोखि बगाउँदै छु ।।
 ।। अञ्जलि दिंदा ।।

'बाबु ! नजाउ जल तर्फ ! दुबिन्छु भन्दै,
 हुन्थ्यो फिराउनु उचालि पियार गर्दै ।
 उस्को म आज बदला कुन यो दिंदैछु,
 बीदा जलैतिर तिलाञ्जलिले दिंदैछु ।।
 ।। सर्वदा सामग्री ।।

हा राम ! राम ! कुन यो दिन आज आयो,
 माताजिको चिन्ह पनी अब ता हरायो ।
 पाऊँ म दर्शन कहाँ अब फेरि माता,
 बायाँ पन्यो किन यसोरि ममा ! बिधाता !
 ।। अब जगतमा माता छैनन् ।।

आँखा घुमाउँछु वरीपरि फर्कि फर्कि,
 'देख्छु कतै कि जननी !' भनी पखि पखि !
 पछिन् उती नजर, ती सब छन् बिराना,
 पाउन्न किन्तु कहिं देख्न नि आफ्नी आमा ।।

॥ काशीवाशको फल ॥

अर्को जन्म यहि हुँदो यदि भैदिए ता,
देख्ने थियौं कि नचिन्है पनि कोहि दिन् ता,
त्यो बातको पनि हरे ! टुटियो नि आशा,
यी काशिले हरिसकिन् भव-जन्म-पाशा ॥

॥ पूर्ण निराशा ॥

मुक्ति मिलिन् अब परम्पद पुग्नु भैगो,
आशा अरु जनमको पनि छिन्न भैगो,
क्यै रूपले पनि कतै पनि देख्न आमा !
पाइन्न नि हजुरलाई कुनै थलामा ॥

॥ श्मशान-घाटबाट घर फिर्दा ॥

बाबू ! अबेर किन भो अब झट्ट, आऊ
ओबानु पैह कपडा ! यति झट्ट खाऊ !
भन्ने दयालु जननी बनमा तजेर,
जाऊँ म शून्य घरमा कसरी फिरेर ॥

॥ घरको श्रृङ्गारै गयो ॥

विद्यार्थी पण्डित पुरोहित देव विप्र,
नाता सबै तरहका अरु इष्ट मित्र !
यिनको सदा टहल एक हजुरबाट,
हुन्थ्यो हुनेछ अब हाय ! घरै उराठ !

॥ मातृ स्नेह अब कहाँ पाउनु ॥

खायौन बाबु ! किन आज रुचेन अन्न !
देखिन्छ बाबु किन आज मुहार खिन्न,

जान्छो कता ? घर फिरे, नगरे विलम्ब,
भन्ने मलाइ अब कोहि रहे न अम्ब ॥

॥ सच्चा प्रेम ॥

निद्रा न भोक न तृषा न झरी न लेख,
जाडो न गर्मी न दखल न कठोर वेथा ।
झर्को नमानि प्राण-पूर्ण लगाई,
गर्ने भलो अब रहेन कुनै मलाई ॥

॥ निःस्वार्थ हितैषिता ॥

“जाडो छ बाबु यति वस्त्र अझै लगाऊ !
नीलो मीठो छ रसिलो अझ यति खाऊ ।
बाहिर नगै नभयता पनि झट्ट आए ।”
भन्ने ति मेरि जननी विधिले टुटाए ॥

॥ मातृ स्वभाव ॥

नीलो मीठो सरस चीज नदी मलाई,
रुखैनध्यो नि अझसम्म हजूरलाई ।
बैकुण्ठको अमृतको रस खानलाई
डाक्नु भएन किन अम्ब ! अझै मलाई ।

✽

माता समान हितयिन्तक कोहि छैन,
निःस्वार्थ प्रेम अरुबाट कसै हुंदैन ।
उस्ती ति हाम्रि जननी अब जानुभो नि,
जन्मै भरी अब हरे ! दुहुरा भयीं नि ॥

पाइन्छ रत्न मणि, मोति सुवर्ण, हीरा
 पाइन्छ भूमि रथ, हात्ति, विमान सारा ।
 पाइन्छ इन्द्र-पद, सम्पद, सौख्य, चैन,
 माता सरी तर कतै हित पाइँदैन ।।

*

माता समान अरु तीर्थ कुनै हुँदैनन् ।
 छोटा पनी जननी-तुल्य बडा हुँदैनन् ।
 माता छँदा घर तपोवन तुल्य हुन्छ,
 माता बिना परम शून्य उराठ हुन्छ ।।

*

कस्तै ढुँढोस पृथिवीभरि छानि छानी,
 सेवा गरौस दश इन्द्रिय थामि थामी,
 प्राणै समर्पण गरे पनि हाय ! हाय !
 माता सरी अरु हुँदैन कुनै सहाय ।।

*

पैदा गरी सकल जन्मभरी समाली,
 क्यै दुःख पर्न नदिईकन पालि ताली ।
 हरदम् सुखैसुख दिलाउनमा तयार,
 माता बितेपछि यहाँ अब के छ सार ।।

*

माता पिता पनि छुटे जब जन्म-दाता,
 गर्ला उपाय सुखको अब के विधाता ?

संसार भिन्न अब लुब्ध भएर के छ ?
आज मलाई विधिबाट बिदा मिलेछ ।।

✽

सृष्टि हुँदा प्रथम वृद्ध बराजुबाट,
जो जो भए जिजु बराजु बज्जु अट्ट।
सारा यसै गरि उडेछन हाय ! हाय !
केही चलेन छ नि जोगिनका उपाय ।।

✽

यस्ता यि चार युग 'घौकड़ि-चक्र' आज
अट्ठइसौं घुमिसके उस सृष्टिबाट।
कोटीन्न-कोटि जति बाबु बराजु सारा,
त्यै कालले गरिसकेछ हरे ! अहारा ।।

✽

हे बन्धु हो ! विनति गर्छु म बार-बार,
माता पिता चरणको गर है सह्यार।
ज्युँदा छँदा उति सखे ! गरिदै न याद,
होला छुटेपछि पछी पछितो विषाद ।।

✽

प्रथम—३

टाकदुकानुभवी—

जगन्नाथ गुरागाई

।। इति शुभम् भूयात् ।।

अष्टोत्तरशतः नामावलिः

(यो स्तोत्र सधै पाठ गर्नाले नरकको दुःख भोग्नु पर्दैन)

गोविन्द माधव मुकुन्द हरे मुरारे ।

शम्भो शिवेश शशिशेखर शूलपाणे ।

दामोदराच्युत जनार्दन वासुदेव ।

त्याज्या भटाय इति सन्ततमामनन्ति ध्रु० ॥

गङ्गाधरान्धकरिपो हर नीलकण्ठ ।

वैकुण्ठ कैटभरिपो कमलबज्रपाणे ।

भूतेश खण्डपरशो मृड चण्डिकेश, (त्याज्या०)

विष्णो नृसिंह मधुसूदन चक्रपाणे ।

गौरी गिरीश शङ्कर चन्द्रचुड़ ।

नारायण सुर निर्वहण शार्ङ्गपाणे, (त्याज्या०)

मृत्युञ्जयोग्रविषमेक्षण कामशत्रो ।

श्रीकान्त पीतवसनम्बुजनील शौरे ।

ईशान कृत्तिवसन त्रिदशैकनाथ, (त्याज्या०)

लक्ष्मीपते मधुरिपो पुरुषोत्तमाय ।

श्रीकण्ठ दिग्बसन शान्त पिनाकपाणे ।

आनन्द कन्द धरणीधर पद्मनाभ (त्याज्या०)

सर्वेश्वर त्रिपुर सूदन देवदेव ।

ब्रह्मण्यदेव गरुडध्वजः शङ्खपाणे ।

त्र्यक्षोरगाभरण बालमृगांकमौले, (त्याज्या०)

श्रीराम राघव रामेश्वर रावणारे ।
भुतेश मन्मथरिपो प्रमथाधिनाथ ।

चाणुरमर्दन हृषीकपते मुरारे (त्याज्या०)
शूलिन् गिरीश रजनीश कलावतंस ।

कंशप्रणाशन सनातन केशिनाश ।
भर्ग त्रिनेत्र भवभूतपरे मुरारे, (ज्यात्या०)

गोपीपते यदुपते वसुदेवसूनो ।
कर्पूरगौर वृषभध्वजः भालनेत्र ।

गोवर्द्धनोदरण धर्मधुरीण गोप, (त्याज्या०)
स्थाणो त्रिलोचन पिनाकधर स्मरारे ।

कृष्णानिरुद्ध कमलाकर कल्मषारे ।
विश्वेश्वर त्रिपथगार्द जटकलाप, (त्याज्या०)

अष्टोत्तराधिकशतेन सुचारुनाम्नां ।
सन्दर्भितां ललितरत्न-कदम्बकेन ।

सन्ना मां दृढगुणां द्विज जण्ठाँ यः,
कुर्यादिमां स्रजमहो । स यमं न पश्येत् ।।

इत्थं द्विजेन्द्र ! निजभृत्यगणान्सदेव,
शशिक्षयेदयनिगान् स हि धर्मराजः

अन्यऽपि ये हरहराङ्कन्धरा धरायाम्,
ते दूरतः पुनरहो । परिवर्जनीया ।।

10620

संस्कृत, धार्मिक, नेपाली भाषा र कथा उपन्यास

आदि सबै पुस्तकहरूका लागि अवश्य

सम्झना राख्नुहोला--

श्री दुर्गा साहित्य मण्डार

नेपाली खपडा

वाराणसी-२२१००१

मुद्रक : गोपीकृष्ण प्रेस, जालपादेवी रोड, वाराणसी ।